

Grzegorz Wejman

Uniwersytet Szczeciński, Polska
grzegorz.wejman@usz.edu.pl
ORCID: 0000-0002-4357-0885

Kościelne związki Pomorza Zachodniego z Polską na przestrzeni wieków na tle uwarunkowań politycznych – zarys problemu

Ecclesiastical Connections Between Western Pomerania and Poland
over the Centuries Against the Background of Political Conditions –
An Outline of the Problem

ABSTRACT: The aim of this paper is to expose the ecclesiastical relations between Western Pomerania and Poland, from the High Middle Ages to the present day, in the space of changing political conditions. The first section of the paper indicates the extent of the western border of the Piast state, consolidated by the adoption of Christianity by Pomerania and entering the family of Western civilisation. Unfortunately, the division of the Piast realm resulted in Poland's gradually losing political interest in Pomerania, which was soon turned into a Danish fief, and then an imperial fief; the outcome was that the Slavic population was Germanized. In the 14th and 15th centuries, under the Jagiellonian dynasty, an attempt was made to rebuild these relations; however, in the ecclesiastical area, a great obstacle was the Executorium of Pope Urban VI of 13 July 1380, which forbade the archbishops of Gniezno from submitting claims to metropolitan suzerainty over the immediated Bishopric of Kamień. The second section shows the further history of these relations. Unfortunately, the fall of the Kamień Bishopric in 1545, the total dominance of Protestantism and the shift of Polish politics, under the last rulers of the Jagiellonian dynasty, from west to east and south meant that political paths parted also in 1571. In the second half of the 18th century, these relations were revived again. It was then that Polish political thought turned also to its former Western provinces, which was unfortunately inhibited in the era after the partitions of Poland. The third section discusses the situation after World War II, in which, however, despite the fact that Poland was only the subject of international politics, remaining under the influence of communist Moscow, the Catholic Church increasingly emphasised Poland's historical ties with Pomerania, especially under the Polish primates Cardinal August Hlond and Blessed Cardinal Stefan Wyszyński. The relations between Western Pomerania and Poland testify that we were here at the dawn of our history and this reality is maturing more and more in today's generation.

KEYWORDS: Western Pomerania, Poland, Catholic Church, Polish Western Thought, religious situation

ABSTRAKT: Celem niniejszego artykułu jest wyeksponowanie kościelnych związków Pomorza Zachodniego z Polską od pełnego średniowiecza po dzisiejsze czasy w przestrzeni zmieniających się uwarunkowań politycznych. W pierwszym punkcie artykułu wskazano na zasięg zachodniej granicy państwa Piastów utrwalonej poprzez przyjęcie przez Pomorze chrześcijaństwa i wejście do rodziny cywilizacji zachodniej. Niestety rozbięcie dzielnicowe w Polsce spowodowało, iż zainteresowanie Pomorzem osłabło, przez co stało się ono lennem duńskim, a potem cesarskim, w konsekwencji czego nastąpiła kolonizacja ludności słowiańskiej. W XIV i XV w., za Jagiellonów, nastąpiła próba odbudowy tychże relacji, jednakże na polu kościelnym wielkim utrudnieniem było *Executorium* Urbana VI z 13 VII 1380 r., które zakazywało na przyszłość arcybiskupom gnieźnieńskim zgłaszania pretensji do zwierzchności metropolitalnej nad immediowanym biskupstwem kamieńskim. W drugim punkcie ukazano dalsze dzieje tychże relacji. Niestety upadek biskupstwa kamieńskiego w 1545 r. i całkowita dominacja protestantyzmu oraz przesunięcie polskiej polityki za ostatnich Jagiellonów z zachodu na wschód i południe spowodowało, iż również polityczne drogi rozeszły się w 1571 roku. W 2. połowie XVIII w. te relacje na nowo odżyły. To wówczas mocno wybrzmiała polska myśl zachodnia, Niestety zahamowana w dobie rozbiorów. W trzecim punkcie omówiono sytuację po II wojnie światowej, w której mimo iż Polska była jedynie przedmiotem polityki międzynarodowej, pozostając pod wpływem komunistycznej Moskwy, to jednak Kościół katolicki coraz bardziej podkreślał historyczne związki Polski z Pomorzem Zachodnim, szczególnie za prymasów Polski kard. Augusta Hlonda i bł. kard. Stefana Wyszyńskiego. Ukazane związki Pomorza Zachodniego z Polską świadczą o tym, iż byliśmy tutaj u zarania naszych dziejów i ta rzeczywistość coraz bardziej dojrzewa w dzisiejszym pokoleniu.

SŁOWA KLUCZOWE: Pomorze Zachodnie, Polska, Kościół katolicki, polska myśl zachodnia, sytuacja religijna

Wprowadzenie

Chrześcijaństwo na Pomorze Zachodnie dotarło za sprawą wielkich misjonarzy – św. Wojciecha Sławnikowica i św. Ottona z Bambergu, bliskich współpracowników i przyjaciół Bolesława Chrobrego oraz Bolesława Krzywoustego. Na bazie polskiej struktury kościelnej – metropolii w Gnieźnie – prowadzona była chryścianizacja, tworzone zręby administracji kościelnej najpierw w Kołobrzegu, a następnie w Wolinie i Kamieniu Pomorskim. Jednakże krzyżujące się tutaj wpływy kościelne i polityczne spowodowały, iż średniowieczny rozkwit został zakłócony kolonizacją i agresywną polityką brandenburską, a potem dominacją protestantyzmu. Stąd też następne 400 lat to ciągłe zmaganie o utrzymanie i odbudowę struktur organizacyjnych Kościoła i granic Polski, Niestety ostatecznie straconych w kolejnych rozbiorach. Po II wojnie światowej

został wprowadzony nowy ład polityczny i nastąpił ponowny rozkwit katolicyzmu – chociaż ostatnie lata dla Kościoła rzymskokatolickiego to wzmożony wysiłek o właściwy poziom życia religijnego.

Przypadająca w 2024 r. uroczystość 900-lecia Misji Pomorskiej św. Ottona z Bambergu, mającej miejsce w latach 1124–1125, skłania do podjęcia ważnej kwestii polskiej myśli zachodniej. Podjęcie tej kwestii, które ujmuje teoretyczne założenie i praktyczne wskazania dla działań ukierunkowanych na uzyskanie terytoriów położonych nad Odrą i Bałtykiem, ma uzasadnienie nie tylko geopolityczne, ale również społeczne, gospodarcze, kulturowe i religijne.

Badaniami nad polską myślą zachodnią zajmowali się m.in.: Marian Mroczo¹, Andrzej Kwilecki², Wojciech Wrześniński³, Grzegorz Strauchold⁴, a ostatnio powstała praca zbiorowa pod redakcją Magdaleny Semczyszyn, Tomasza Sikorskiego i Adama Wątor⁵. Jednakże bezwzględnie dominuje w nich wymiar polityczny i skupienie na czasach nowożytnych i współczesnych. Próbę całościowej syntezy tych związków, ale też z mocnym akcentem politycznym, podjęli Kazimierz Kozłowski i Grzegorz Wejman⁶. Od strony kościelnej zagadnienie to występuje w formie sygnałnej w publikacji G. Wejmana⁷.

¹ Marian Mroczo, *Polska myśl zachodnia 1918–1939: Kształtowanie i upowszechnianie* (Poznań: Instytut Zachodni, 1986).

² Andrzej Kwilecki, *Poznań stolicą Polski Zachodniej: Od kongresu wiedeńskiego do Powstania Wielkopolskiego* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008).

³ Wojciech Wrześniński, *Warmia i Mazury w polskiej myśli politycznej 1864–1945* (Olsztyn: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984).

⁴ Grzegorz Strauchold, *Myśl zachodnia i jej realizacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1957* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003).

⁵ Magdalena Semczyszyn, Tomasz Sikorski, and Adam Wątor, eds., *Nad Odrą i Bałtykiem: Myśl zachodnia: ludzie – koncepcje – realizacja do 1989 r.* (Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Szczecinie, 2013). Mroczo, *Polska myśl zachodnia 1918–1939*.

⁶ Kazimierz Kozłowski and Grzegorz Wejman, “Zarys związków Pomorza Zachodniego z Polską i dziejów Kościoła katolickiego na tej ziemi (X w. – 1945),” in *Droga Polski i Kościoła na Pomorze Zachodnie: Od X wieku do 1945 r.* Ed. Maria Frankel (Szczecin: Ottonianum, 1995), 9–53. Nieocenioną pomocą w zrozumieniu tych relacji na przestrzeni wieków są bezsprzecznie *Dzieje Polski* Andrzeja Nowaka: Andrzej Nowak, *Do 1202: Skąd nasz ród*, vol. 1 of *Dzieje Polski* (Kraków: Biały Kruk, 2014); Andrzej Nowak, *1202–1340: Od rozbitcia do nowej Polski*, vol. 2 of *Dzieje Polski* (Kraków: Biały Kruk, 2015); Andrzej Nowak, *1340–1468: Królestwo zwycięskiego orła*, vol. 3 of *Dzieje Polski* (Kraków: Biały Kruk, 2017); Andrzej Nowak, *1468–1572: Trudny złoty wiek*, vol. 4 of *Dzieje Polski* (Kraków: Biały Kruk, 2019); Andrzej Nowak, *1572–1632: Imperium Rzeczypospolitej*, vol. 5 of *Dzieje Polski* (Kraków: Biały Kruk, 2021); Andrzej Nowak, *1632–1673: Potop i ogień*, vol. 6 of *Dzieje Polski* (Kraków: Biały Kruk, 2023).

⁷ Grzegorz Wejman, *Biskup Otton z Bambergu w przestrzeni pomorskiego Kościoła*, Rozprawy i Studia. Uniwersytet Szczeciński 1193 (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu

Zatem niniejszy artykuł podejmuje w sposób syntetyczny zagadnienie kościelnych związków Pomorza Zachodniego z Polską od powstania państwa Piastów do czasów obecnych z uwzględnieniem uwarunkowań politycznych.

Epoka średniowiecza

Zachodnie granice państwa Piastów

Państwo Mieszka I⁸ powstało w latach 930–940 za panowania jego ojca Siemomysła, a może też i dziada Lestka (Leszka). Pierwsze wzmianki o nim pochodzą z 963 roku. Jednak dopiero w latach 997–1003 spod pióra Jana Kanapariusza, opata rzymskiego klasztoru św. Bonifacego i św. Aleksego, wyszła jedna z pierwszych informacji, zamieszczona w *Żywocie pierwszym św. Wojciecha*, wspominająca o Sobiesławie (Sobieborze) Sławnikowicu, który zbrojnie wyruszył *cum Bolizlao Palaniorum duce* („z Bolesławem, księciem polskim”)⁹. Nazwa „Polska” zapisana została również w średniowiecznym utworze *Żywot Pięciu Braci Męczenników* autorstwa Brunona z Kwerfurtu, który na przełomie lat 1005–1006 gościł na dworze Bolesława Chrobrego. Z imienia wymienia on swojego gospodarza we fragmencie: „[...] ignotae linguae Polanorum, invento serniore cui nomen Bolizlao”. Używa on również łacińskich określeń „terra Polonia” i „Polanicis terris” wobec całości ziem znajdujących się pod władaniem Chrobrego¹⁰.

To właśnie za panowania Mieszka I Pomorze Zachodnie zostało przyłączone do państwa Piastów. Znaczący przedmiot Benedykt Zientara pisał:

Szczecińskiego, 2021), zwł. 113–30, gdzie autor omawia strukturę kościelną tych ziem na przestrzeni wieków.

⁸ Zob.: Przemysław Urbańczyk, *Mieszko Pierwszy Tajemniczy*, Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012); Dariusz Andrzej Sikorski, *Kościół w Polsce za Mieszka I i Bolesława Chrobrego: Rozważania nad granicami poznania historycznego*, 2nd ed., Historia 216 (Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2013); Nowak, *Do 1202: Skąd nasz ród*, 72–73.

⁹ Jan Kanapariusz, *Świętego Wojciecha żywot pierwszy*, ed. and comm. Jadwiga Karwasińska, trans. Kazimierz Abgarowicz, Biblioteka Gdańska: Historia (Gdańsk: Słowo/Obraz Terytoria, 2009).

¹⁰ Reinhard Kade, ed., “Brunonis vita quinque fratrum,” in *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores*, vol. 15, bk. 2 (Hannover: Dürrius, 1888), 722, 727. Brunon z Kwerfurtu, *Żywot pięciu braci męczenników*, trans. Ewa Szwarzenberg-Czerny (Kraków: Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, 2002), 47; Nowak, *Do 1202: Skąd nasz ród*, 67.

Na podstawie nielicznych zabytków językowych uczeni doszli do wniosku, że na całym obszarze od dolnej Łaby aż po Bug panowała wspólnota językowa, której trzon stanowiły plemiona polskie. Grupę tę nazwano umownie lechicką. Istniały przesłanki do tego, by powstał z tej grupy jednolity naród, ale warunki polityczne, w jakich odbywało się jednoczenie plemion przez Polan – nacisk Niemców i podsycanie przez nich dążności odśrodkowych wśród poszczególnych plemion – udaremniły całkowite zjednoczenie. Dążenia zjednoczeniowe pierwszych Piastów napotykały tu ogromny opór. Wieleci i mieszkający na zachód od nich Obodrzyce, oderwani od „polsko-lechickiego” pnia, musieli utracić swój język i kulturę¹¹.

Niemniej już w 967 r. Mieszko I zdołał pobić Wolinian. W 972 r. następca Gerona, margrabia Hodo, usiłował usunąć Mieszka I z Pomorza, lecz natknąwszy się po przejściu Odry na silne oddziały polskie, poniósł w bitwie pod Cedynią 24 VI 972 r. zdecydowaną klęskę¹². Od tej pory panowanie Mieszka I na Pomorzu stało się faktem.

Poprzez przyjęcie chrztu książę Mieszko I włączył swoje państwo w zachodni krąg kultury chrześcijańskiej. Władza pierwszego biskupa poznańskiego Jordana (†984) rozciągała się na zachodzie aż po Odrę, a na północy do Bałtyku. Papież Jan XIII (965–972) istniejące od 968 r. biskupstwo poznańskie uzależnił od siebie i w ten sposób dał polskiemu księciu silny argument do obrony przed zagrożeniem wieleckim¹³.

Idąc w tym duchu, Mieszko I ok. 991 r. oddał swój kraj pod opiekę papieżstwa. Wystawiając wówczas dokument, zwany od pierwszych słów regestu: *Dagome iudex*, określił granice swego państwa na zachodzie wzdłuż rzeki Odry, a na północy wzdłuż morza – *longum mare*¹⁴.

¹¹ Benedykt Zientara, *Szkice szczecińskie X–XVIII w.* (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1958), 8–9.

¹² To zagadnienie szerzej omawia: Paweł Migdalski, „Bitwa pod *Cidini* w historiografii,” in *Cedynia i okolice poprzez wieki*, ed. Paweł Migdalski (Chojna: Stowarzyszenie Historyczno-Kulturalne „Terra Incognita”; Szczecin Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego, 2013), 37–64; Nowak, *Do 1202: Skąd nasz ród*, 90–91.

¹³ Józef Nowacki, *Początki biskupstwa poznańskiego* (Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny, 2000); Marian Banaszak, *O początkach biskupstwa poznańskiego dyskusyjnie*, Seria Kryzysowa (Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny, 2002). Dariusz Andrzej Sikorski, *Organizacja wczesnego polskiego Kościoła w pierwszej monarchii piastowskiej. Niektóre problemy badawcze*, in *Chrzest Mieszka I i chrystianizacja państwa Piastów*, ed. Józef Dobosz, Marzena Matla, and Jerzy Strzelczyk (Poznań, 2017), 199–220.

¹⁴ Marian Banaszak, „Oddani Świętemu Piotrowi: milenium dokumentu ‘*Dagome iudex*,’” *Studia Theologica Varsaviensia* 30, no. 1 (1992), 27–36; Nowak, *Do 1202: Skąd nasz ród*, 97–99.

Spośród ówczesnych grodów – w 2. połowie X w. – wyróżniały się zwłaszcza Kołobrzeg i Wolin. To pierwszy z nich, stanowiący miejsce bezpieczniejsze, został uznany za jeden z głównych ośrodków państwa Bolesława Chrobrego, równy znaczeniem Krakowowi nad górną Wisłą i Wrocławiu nad Odrą. Pierwsze biskupstwo pomorskie ufundował Bolesław Chrobry, a erygował je papież Sylwester II (999–1003). Spośród trzech sufragani metropolii gnieźnieńskiej u Thietmara na pierwszym miejscu znajduje się *Reinbernus, Salsae Cholbergiensis ecclesiae episcopus* (Reinbern, biskup kościoła Soli Kołobrzeszkiej)¹⁵.

Ogłoszenie metropolii gnieźnieńskiej, a w jej ramach trzech biskupstw: krakowskiego, wrocławskiego i wspomnianego kołobrzeszkiego, dokonało się podczas Zjazdu Gnieźnieńskiego w 1000 r., na którym obecny był Otton III¹⁶. Zatem sam cesarz przystał na utworzenie pierwszej polskiej metropolii, a biskup kołobrzeszki Reinbern przyniósł tutaj zasiew Chrystusowej nauki¹⁷. To samo stało się na ziemi lubuskiej. W 1001 r. do Międzyrzecza¹⁸, z myślą chrystianizacji terenów wieleckich, przybyli misjonarze: Benedykt, Jan, Mateusz, Izaak i Krystyn. Znani jako Pierwsi Męczennicy Polski zostali zamordowani w nocy z 10 na 11 XI 1003 roku. Niemniej przez swoje męczeństwo przynieśli oni chwałę Polsce; w 1004 r. papież Jan XVIII (1003–1009) zaliczył ich w poczet świętych¹⁹.

¹⁵ Diethmar von Merseburg, *Kronika Thietmara*, trans. and comm., with an introduction, by Marian Zygmunt Jedlicki, Biblioteka Tekstów Historycznych 3 (Poznań: Instytut Zachodni, 1953), VI, 45. Lech Leciejewicz (“Gdzie zostały umieszczone pierwsze siedziby biskupie na Pomorzu?” in *Z dziejów chrześcijaństwa na Pomorzu*, ed. Lisaweta von Zitzewitz [Kulice: Akademia Europejska Kulice-Külz, 2001], 19) tłumaczy nazwę *Salsae Cholbergiensis* w ten sposób: „Sól koło brzegu”, i uważa, że później uległa ona skróceniu. Zob. również Lech Bończa-Bystrzycki, *Dzieje kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach diecezji koszalińsko-kołobrzeszkiej (X–XX/XXI wiek)* (Koszalin: Wydawnictwo Lech Bończa-Bystrzycki, 2012), 27.

¹⁶ Nowak, *Do 1202: Skąd nasz ród*, 104–11.

¹⁷ Merseburg, *Kronika Thietmara*, VI, 72; Helmut Holzapfel, “Reinbern, pierwszy biskup Pomorza,” in *W 1000-lecie powstania biskupstwa w Kołobrzegu*, ed. Ignacy Jeż (Koszalin: Bałtycka Wyższa Szkoła Humanistyczna, 2000), 13–46; Nowak, *Do 1202: Skąd nasz ród*, 114.

¹⁸ Józef Mitkowski, “Pięciu Braci Męczenników,” *Ecclesiastica*, no. 1 (1997), 257. Kronika 10-lecia parafii ordynariatu gorzowskiego, t. 5, nr 144, Historia pierwszego dziesięciolecia parafii Międzyrzecz Wlkp., s. 639, Archiwum Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej w Zielonej Górze (dalej: ADZG). Nazwa wsi bierze imię od św. Wojciecha, który tędy miał przechodzić, idąc do Gniezna. Antoni Gąsiorowski, ed., “Międzyrzecz,” in *Ł–Q*, vol. 3 of *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1993), 133–48; zobacz też: Kazimierz Rymut, ed., *Mą–N*, vol. 7 of *Nazwy miejscowe Polski: Historia – Pochodzenie – Zmiany* (Wydawnictwo Pandit, 2007) i Marek Robert Górniak, “Międzyrzecz,” in *Encyklopedia katolicka*, vol. 12 (Lublin: TN KUL, 2008), 943–44.

¹⁹ Brunon z Kwerfurtu, *Żywot pięciu braci męczenników*.

Jak zaznaczył Jan Śrutwa, obecny w kwietniu 1991 r. w Szczecinie na symposium ku czci św. Wojciecha:

Tymczasem w 1000 r. powstała po drugiej stronie Odry polska metropolia w Gnieźnie. Jej częścią stało się powołane do życia pomorskie biskupstwo w Kołobrzegu. Wydawało się wtedy, że polityczny i kościelny los Pomorza Zachodniego został już na zawsze związany z Polską²⁰.

Niestety podczas wojny polsko-niemieckiej (1002–1018) nastąpił „dramat kołobrzegi”²¹, w wyniku którego biskupstwo kołobrzegi upadło, a bp Reinbern zmarł w więzieniu w Kijowie ok. 1015 roku²².

W ten sposób przed chrześcijaństwem z Polski zostały zamknięte na długie lata drogi w kierunku Szczecina, Wolina, Kamienia Pomorskiego i Kołobrzegu. Radykalna zmiana nastąpiła dopiero na początku XII w., kiedy to w Polsce władzę przejął książę Bolesław III Krzywousty²³.

²⁰ Jan Śrutwa, „Diecezje Pomorza Zachodniego (diecezja wolińska a później kamieńska) między związkami z Gnieznem, Magdeburgiem i bezpośrednią zależnością od Stolicy Apostolskiej,” *Szczecińskie Studia Kościelne*, no. 2 (1991), 31–40.

²¹ Kazimierz Majdański we wstępie do książki Gracjana Bojara-Fijałkowskiego, *Święty Otton z Bambergu* (Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1985), na stronie 5 pisał: „a dotarłszy do Kołobrzegu [bp Otton – G.W.], nie znalazł tam żadnych śladów chrześcijaństwa i nic mu nie mówiło o tym, że w roku 1000 zostało tu założone biskupstwo. Uzupełnił dzieło Wojciechowe zaproszony przez innego Bolesława”.

²² O posłudze bp. Reinberna w Kołobrzegu zob. Merseburg, *Kronika Thietmara*; o życiu biskupa – Holzapfel, „Reinbern, pierwszy biskup Pomorza,” 13–46. Po upadku biskupstwa Reinbern zatrzymał się na dworze Bolesława Chrobrego i tam na stałe przebywał. Stąd został wysłany na Ruś. Jak podaje Thietmar, udał się tam, jako *persul Salsae Cholbergiensis*. Czyli udała się tam jako pośrednik dyplomatyczny między Polską a Rusią, spowiednik księżniczki, córki Bolesława Chrobrego i kapelan wojskowy hufca wojowników. Małżeństwo córki Bolesława Chrobrego ze Świętopelkiem, synem Włodzimierza Wielkiego doszło do skutku w 1013 roku. Niestety wielki książę kijowski, obawiając się swojego pasierba, żeby nie połączył się z Bolesławem i stracił go z tronu, kazał uwięzić go wraz z małżonką i biskupem. Wszyscy byli oddzielnie trzymani w surowym areszcie (*in singulari custodia*). Karol Kollinger, *Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego (992–1025)* (Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 2014), 50–59.

²³ Według hipotezy Pierre’a Dawida występujący w przekazie *Kroniki* Galla Anonima „Franco Poloniensis episcopus” – na przełomie XI/XII w. – miał być biskupem pomorskim z siedzibą w Białogardzie. Jednakże działalność jego nie pozostawiła jakichś trwalszych śladów. Powszechnie przyjmuje się bp. Franko za ordynariusza poznańskiego. Kolejne biskupstwa na tych ziemiach powstały w XII wieku. Były nimi biskupstwa pomorskie/kamieńskie i wrocławskie. Gall Anonim, *Kronika polska*, 6th ed., ed. Marian Plezia, trans. Roman

Pomorze Zachodnie lennem Polski

Książę Polski Bolesław po zawładnięciu Wielkopolską – którą do 1108 r. rządził jego brat Zbigniew – przeprowadził regularny podbój Pomorza Gdańskiego do 1116 r., a następnie Pomorza Zachodniego. Ostatecznie w zimie z 1121 na 1122 r. rozgromił Pomorzan, zdobywając ich główne miasto – Szczecin. Książę pomorski Warcisław I zrezygnował z dalszego oporu i uznał zwierzchnictwo Bolesława jako trybutariusz Polski. Bolesław Krzywousty dokonywał podboju Pomorza Zachodniego samodzielnie, a w każdym razie bez aprobaty cesarstwa, które w tym czasie żadnych pretensji do Pomorza nie wysuwało²⁴. Następnie w 1122 r., jak zauważył Zientara, prowadził zapewne już w porozumieniu z Warcisławem I i z jego pomocą wyprawę na zaodrzańskie tereny wieleckie, które podporządkował swemu wasalowi. Wówczas Krzywousty być może dotarł do Jeziora Morzyckiego; zaatakował zapewne Wkrzan, Redarów i Morzyczan, natomiast trzymał się z dala od obszaru wpływów Henryka Obodrzyckiego²⁵.

Bolesław Krzywousty uważał, że najlepszą gwarancją przynależności Pomorza do Polski będzie rozkrzewienie na nim wiary chrześcijańskiej i wciągnięcie go do kościelnej organizacji polskiej. Zatem przyjął od Warcisława I zobowiązanie, że dopomoże do nawrócenia całego ludu swojego i utworzenia diecezji zależnej od metropolii gnieźnieńskiej.

Ostatecznie rozbudowa organizacji kościelnej na Pomorzu Zachodnim stała się dziełem Bolesława Krzywoustego i bp. Ottona z Bambergu; pierwszy dokonał politycznego scalenia Pomorza z Polską, drugi zaś, przez działalność kaznodziejską i organizacyjną (odbył dwie wyprawy misyjne na Pomorze w latach 1124–1125 i 1128), stworzył podstawę pod powołanie nowego biskupstwa pomorskiego zw. wolińskim z siedzibą w Wolinie, z katedrą pw. św. Wojciecha i z pierwszym biskupem Wojciechem – byłym kapłanem Bolesława Krzywoustego. Biskupstwo erygował papież Innocenty II bullą *Ex commisso nobis* 14 X 1140 roku²⁶. Tutaj należy również podkreślić, iż pomorska misja Ottona była

Grodecki, Biblioteka Narodowa. Seria 1 (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989), I, 39.

²⁴ Nowak, *Do 1202: Skąd nasz ród*, 249–50.

²⁵ Benedykt Zientara, "Polityczne i kościelne związki Pomorza Zachodniego z Polską za Bolesława Krzywoustego," *Przegląd Historyczny* 61, no. 2 (1970), 202.

²⁶ Karl Friedrich Wilhelm Hasselbach and Johann Gottfried Ludwig Kosegarten, eds., *Codex Pomeraniae diplomaticus*, vol. 1 (Greifswald: E. A. Koch's Verlagshandlung, Th. Kunike, 1862), nr 16; Robert Klempin, *786–1253: Regesten, Berichtigungen und Ergänzungen zu Hasselbach's und Kosegarten's Codex Pomeraniae diplomaticus*, vol. 1 of *Pommersches Urkundenbuch* (Stettin: Commission bei Th. von der Rahmer, 1868), nr 30 (dalej: PUB)

omawiana w Gnieźnie podczas spotkania legata papieskiego Idziego z Tusculum z polskim księciem Bolesławem Krzywoustym²⁷. Zatem odbyła się z błogosławieństwem papieża Kaliksta II (1119–1124), o czym zresztą wspominają wszyscy biografowie bp. Ottona: Mnich z Prüfening, Ebo i Herbord²⁸.

Należy podkreślić, że cała pomorska misja – od początku panowania Bolesława Krzywoustego aż do chwili powstania w 1140 r. biskupstwa pomorskiego z siedzibą w Wolinie – to polityczno-kościelna polska działalność, zarówno

oraz Irena Sulowska-Kuraś and Stanisław Kuraś, eds., *Bullarium Poloniae*, vol. 1 (Romae: École Française de Rome, 1982), nr 11 (dalej: Bull. Pol.).

Biskupstwo kamieńskie pokrywało się z terytorium ówczesnego państwa zachodniopomorskiego i sąsiadowało: od zachodu z diecezją w Swarzeniu (a wyznaczała ją rzeka Ryck oraz miejscowości Widz, Wotenick i Nebel), od południowego zachodu z biskupstwami w Hobolinie (Havelbergu, granica biegła na linii – Landbrafben, Tollense Brednie Mała Piana) i Brennie (Brandenburgu, granica biegła pograniczem brandenbursko-rugujskim), a od południa granicę jego stanowiła rzeka Warta. Oddzielała ona biskupstwo kamieńskie od diecezji w Lubuszu (granica powinna bieć rzeką Wartą, ale ostatecznie dekretem legata papieskiego Gwidona z 7 XII 1266 r. ziemia tuczeńska została przyznana biskupstwu kamieńskiemu, a ziemia kostrzyńska – biskupstwu lubuskiemu). Od południa graniczyła ona – wzdłuż Warty, Noteci i Drawy – z biskupstwem poznańskim, od południowego wschodu z arcybiskupstwem gnieźnieńskim (archidiakonat w Słupsku należał do biskupstwa kamieńskiego) i od wschodu z diecezją wrocławską (z granicą na Łebie, ziemia bytowska należała do biskupstwa kamieńskiego). Marek Okoń, "Granice średniowiecznej diecezji kamieńskiej," *Roczniki Humanistyczne* 35, no. 2 (1987), 41–59. Autor na końcu swego artykułu zamieszcza obszerny wykaz literatury przedmiotu. Spośród prac niemieckich historyków najlepszym ujęciem tematu jest artykuł Jürgena Petersohna, "Die räumliche Entwicklung des Bistums Kammin," *Baltische Studien: Neue Folge* 57 (1971), 7–25. Por. także Bolesław Kumor, "Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)," *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 18 (2020), 339–44, <https://doi.org/10.31743/abmk.6606>.

²⁷ Władysław Dziewulski, "Przebieg i metody misji św. Ottona z Bambergu w latach 1124–1128," *Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX*, no. 4 (1974), 39; Władysław Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce: Do połowy wieku XII*, 3rd ed. (Poznań: Pallottinum, 1962), 151; Zofia Kozłowska-Budkowa, *Do końca wieku XII*, vol. 1 of *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej* (Kraków: PAU, 1937), 29nn.; Józef Mitkowski, "Pomorze Zachodnie a Polska," *Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX*, no. 4 (1974), 48; Legacja kardynała Idziego z Toucy, biskupa tuskulańskiego do Polski datowana jest na lata 1123–1124. Zgodził się on na utworzenie diecezji w ziemi lubuskiej i na Pomorzu Wschodnim. Miały one podlegać arcybiskupowi w Gnieźnie. Powstanie diecezji na Pomorzu Zachodnim uzależnił natomiast od postępu akcji chrystianizacyjnej na tym terenie.

²⁸ Jan Wikarjak, ed., *Sancti Ottonis Episcopi Babenbergensis Vita Priefligensis*, Monumenta Poloniae Historica. Seria II 7.1 (Warszawa: PWN, 1966), II, 1; Ebonis, *Vita [sancti] Ottonis, episcopi Babenbergensis*, ed. Jan Wikarjak, Monumenta Poloniae Historica. Seria II 7.2 (Warszawa: PWN, 1969), II, 3; Herbordus, *Dialogus de vita S. Ottonis episcopi Babenbergensis*, ed. Jan Wikarjak, Monumenta Poloniae Historica. Seria II 7.3 (Warszawa: PWN, 1974), II, 7.

w planie, jak i w wykonaniu. Stało się to możliwe dzięki temu, że znalazł się człowiek na miarę dzieła – św. Otton z Bambergu²⁹.

Powołanie diecezji pomorskiej (w jej skład wchodziło ok. 10% terytorium Meklemburgii i 20% terytorium Brandenburgii – Ziemia Wkrzańska i większość Nowej Marchii) nie przywróciło pełnego pokoju tej ziemi. Dramatyczne chwile przeżył Szczecin w 1147 r., kiedy od zachodu podeszła pod jego wały obronne wyprawa krzyżowa przeciwko poganom przeprowadzona przez księcia Saksonii Henryka Lwa i margrabię Marchii Północnej Albrechta Niedźwiedzia³⁰. Na wałach Szczecina pojawiły się krzyże, które podnieśli obrońcy. Natomiast bp Wojciech udał się do obozu krzyżowców z wyjaśnieniem, że atakowany jest przez nich kraj chrześcijański i także miasto. Książę pomorski Racibor zaś udał się do Havelbergu, by tam wytłumaczyć, że jest chrześcijaninem i pragnie rozwoju chrześcijaństwa w swoim kraju. Należy podkreślić, że wiadomość o krucjacie przeciwko Słowianom nadbałtyckim, których kraje były już uznane jako chrześcijańskie, obiegła całą Europę, wywołując falę powszechnego oburzenia, tak że papież Eugeniusz III (1145–1153) był nawet zmuszony przeprowadzić dochodzenie w tej sprawie³¹.

Niebawem wzmogła się aktywność wojenna Danii trwająca w latach 1159–1174³². W wyniku tychże najazdów bp Konrad I (1160/1162 – 2 III 1186) przeniósł stolicę biskupią z Wolina do Kamienia Pomorskiego, co potwierdził papież Klemens III bullą *Ex iniuncta nobis a Deo* z 25 II 1188 roku³³.

Los ludności słowiańskiej a kolonizacja

Niestety podział Polski pomiędzy synów Krzywoustego (1138) przyczynił się do rozbicia dzielnicowego, a tym samym do osłabienia związków Polski z Pomorzem. W tym czasie książę pomorski Bogusław I nękanym na dwa fronty – cesarski i duński – złożył w 1181 r. hołd lenny cesarzowi Fryderykowi I Rudobrodemu – Barbarossie. Za jego namową wyprawił się przeciw Duńczykom, lecz poniósł klęskę. Duńczycy rozpoczęli w odwecie ponowne napady, pustosząc okolice

²⁹ Szerzej o tych zagadnieniach w: Wejman, *Biskup Otton z Bambergu*.

³⁰ Mikołaj Gładysz, *Zapomniani krzyżowcy: Polska wobec ruchu krucjatowego w XII–XIII wieku* (Warszawa: DiG, 2002), 70–90.

³¹ Leon Konieczny, "Od Reinberna do Ignacego," in *W 1000-lecie powstania biskupstwa w Kołobrzegu*, ed. Ignacy Jeż (Koszalin: Bałtycka Wyższa Szkoła Humanistyczna, 2000), 84–85.

³² Nowak, *Do 1202: Skąd nasz ród*, 254, 331–34.

³³ CPD, nr 63, także PUB, nr 111 i Bull. Pol., nr 29.

Wołogoszczy, wyspy Uznam i Wolin oraz okolice Świnoujścia i Kamienia Pomorskiego. Stąd też w 1184 r. doszło do kapitulacji. Zależność lenna Pomorza Zachodniego od Danii utrzymywała się z przerwami do ok. 1223 roku.

Nadto, już po 1140 r., arcybiskup Magdeburga wystąpił z wnioskiem do papieża Wiktora IV o podporządkowanie biskupstwa pomorskiego metropolii magdeburskiej³⁴. Owszem, chociaż papież Klemens III bullą z 1188 r. potwierdził immediację diecezji kamieńskiej, to jednak do połowy XIII w. metropolici magdeburscy walczyli o podporządkowanie jej sobie.

Również metropolici gnieźnieńscy rościli sobie prawo do zwierzchnictwa nad Kamieniem, tym bardziej że to właśnie z Gniezna wychodziły pierwsze misje chrystianizacyjne na te ziemie. W świadomości Polaków Pomorze uważane było za dzielnicę Polski, a istniejąca tam diecezja za naturalną część Kościoła polskiego³⁵.

Niestety w tym sporze kościelnym, jak i w walce o utrzymanie łączności Pomorza Zachodniego z Polską niechlubną rolę odegrali książęta zachodniopomorscy z rodu Gryfitów. Zapatrzeni w interes dynastii oraz świetność Zachodu popierali kolonizację niemiecką, nie zwracając uwagi na groźbę wynarodowienia rodzimej ludności. Wielki znawca historii Pomorza Kazimierz Śląski pisał:

Książęta pomorscy nie odbiegali wiele moralnością od swych rycerzy; za swe główne zadania uważali zdobycie środków na utrzymanie siebie i dworu na książęcym poziomie i tu nie gardzili żadnymi metodami. Oderwani od dawna od pnia słowiańskiego, mimo koalicji polskich nie mogli wzbudzić w sobie entuzjazmu do walki o triumf «języka słowiańskiego», które to hasło szerzyło się już w Polsce i w Czechach³⁶.

Owszem, doceniając doniosłą cywilizacyjną rolę zarówno Szczecina, jak i innych miast Pomorza Zachodniego lokowanych na prawie niemieckim (magdeburskim i lubeckim)³⁷, należy zauważyć mniej znaną prawdę o procesie usuwania na drugi plan z życia miast rodzimej ludności słowiańskiej i dominacji napły-

³⁴ Wprawdzie udało się arcybiskupowi magdeburskiemu uzyskać od Wiktora IV (1159–1164) bullę poddającą mu biskupstwo kamieńskie, ale z chwilą upadku antypapieża na nic zdało się wszystko. Z chwilą uznania Aleksandra III (1159–1181) decyzja Wiktora okazała się dla Magdeburga bezużyteczną. Niemniej widać, że Magdeburg nie pomijał żadnej okazji do wciągnięcia Kamienia w obręb swej władzy.

³⁵ Konieczny, "Od Reinberna do Ignacego," 95.

³⁶ Kazimierz Śląski and Benedykt Zientara, *Do roku 1466*, vol. 1, bk. 2 of *Historia Pomorza*, 2nd ed., ed. Gerard Labuda (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1972), 286.

³⁷ W tym temacie należy zauważyć mało docenianą rolę ludności słowiańskiej, np. Szczecin otrzymał prawa miejskie w 1243 r., a Kamień Pomorski w 1274 r., a przecież bp Otton w 1124 r. te miejscowości nazywa miastami – *oppidium*.

wowej ludności niemieckiej. To doprowadziło do tego, że w początkach XIV w. na Pomorzu Zachodnim było ok. 20–25% ludności niemieckiej, a miasta Pomorza Szczecińskiego były już wówczas opanowane przez Niemców. Natomiast Słowianie zamieszkiwali osobne dzielnice poza obrębem miasta, zwane wikami; występowały one w wielu miastach pomorskich i utrzymywały się nie raz dość długo, np. w Kamieniu Pomorskim do XV wieku. W posłudze duszpasterskiej żądano zaś, aby proboszczowie w parafiach o mieszanej językowo ludności znali obydwą języki: słowiański i niemiecki, i spowiadali każdego w jego mowie ojczystej³⁸.

Marian Biskup zwraca uwagę, że dzięki kolonizacji niemieckiej zaczętej w I. połowie XIII w. Pomorze około 1300 r. było jeszcze wprawdzie zamieszkane w większości przez Słowian, ale byli oni nieustannie wypierani przez silniejszy gospodarczo, finansowo i politycznie element niemiecki (klasztory, szlachtę, wyższe grupy mieszczaństwa, zwłaszcza patrycjat). Wówczas część rdzennej ludności przeszła na wschód do księstwa słupskiego, gdzie jeszcze w XIV w. utrzymywał się obyczaj słowiański. Najsilniejsze wpływy elementu niemieckiego zaznaczyły się w miastach Pomorza Zaodrzańskiego ze Szczecinem (choć i tam Słowianie występują jako rzemieślnicy), przy słabszej roli w osadnictwie wiejskim. Niemniej na tzw. Pomorzu Środkowym z ziemią kołobrzeską i białogardzką zachowywało się w XIV w., poza wyspami niemieckimi w miastach i wokół nich, oblicze słowiańskie³⁹.

Niemniej w tej trudnej sytuacji zaczęło się krystalizować poczucie pomorskiej odrębności narodowej nawiązującej wyraźnie do słowiańskich tradycji kraju. Wzmacniało to zresztą dążności tak książąt, jak i społeczeństwa do dbania o własne interesy, zwłaszcza w wypadku ekspansywnych zakusów Brandenburgii czy później zakonu krzyżackiego. Dojrzewały coraz bardziej walory sojuszu czy też trwalszych więzów z odradzającym się Królestwem Polskim⁴⁰.

³⁸ W stolicy biskupiej duchowni kamieńscy rekrutowali się z różnych warstw społecznych, głównie z rodzin szlacheckich i patrycjuszy, także i mieszczańskich, a być może i chłopskich; pomocą duchownym w obsłudze kościołów byli kościelni i zakrystianie. Ludwig Kücken, *Geschichte der Stadt Cammin in Pommern und Beiträge zur Geschichte des Camminer Dom-Capitels* (Cammin: Behrend, 1880), 77.

³⁹ Marian Biskup, "Pomorze Zachodnie i Wschodnie jako przełom w stosunkach niemiecko-polskich w XIV i XV w.," in *Śląsk i Pomorze w historii stosunków polsko-niemieckich w średniowieczu*, 2nd ed., ed. Marian Biskup (Poznań: Instytut Zachodni, 1987), 150–52.

⁴⁰ Biskup, "Pomorze Zachodnie i Wschodnie," 150–52.

Stosunki Polski z Pomorzem Zachodnim – od XIV do XVI w.

Sytuacja zaczęła się zmieniać dopiero od momentu koronacji Przemysła II w 1295 r.⁴¹, a jeszcze bardziej z chwilą objęcia rządów w 1320 r. przez Władysława Łokietka⁴². Wówczas to książęta pomorscy, świadomi niebezpieczeństwa ze strony Brandenburgii, zaczęli szukać pomocy w państwie Piastów. W czerwcu 1325 r. w Nakle nad Notecią doszło do zawarcia porozumienia polsko-pomorskiego⁴³ w sprawie planowanej wspólnej rewindykacji ziem zagarniętych przez Nową Marchię w XIII wieku. Sojusz nie odegrał wprawdzie praktycznej roli, ale na przyszłość dawał nadzieję na solidną obronę przed wspólnym wrogiem – Marchią Brandenburską.

Również duże zainteresowanie Pomorzem Zachodnim wykazywał Kazimierz Wielki (1333–1370); dążył on do unifikacji tej historycznej dzielnicy z ziemiami polskimi; chciał przez to zamknąć drogę dla rycerstwa niemieckiego przez Pomorze do zakonu krzyżackiego. W związku z tym w 1337 r. w Poznaniu książęta szczecińscy zawarli z królem Polski przymierze skierowane przeciwko Brandenburgii, zaś w lutym 1343 r. na uroczystościach zaślubin córki polskiego króla Elżbiety z księciem wołosko-słupskim Bogusławem V nastąpiło zawarcie formalnego przymierza Polski i Pomorza Zachodniego wymierzonego przeciwko Zakonowi Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego⁴⁴. Ważnym wydarzeniem był fakt pozyskania przez polskiego władcę w 1368 r. ziemi wałeckiej, Drahima i Czaplinka, co przywróciło łączność terytorialną państwa Gryfitów z Polską. Nadto król zabiegał także o to, aby jego wnuk Kazimierz IV Słupski – syn księcia Bogusława V i Elżbiety – był następcą na polskim tronie. Niestety jego adopcja w 1368 r. nie przyniosła zamierzonego celu.

⁴¹ Nowak, *1202–1340: Od rozbitcia do nowej Polski*, 239–40.

⁴² Przebywający w Rzymie i mający bliskie powiązania z Kurią Rzymską Piotr (lektor wrocławskiego konwentu dominikańskiego, a także penitencjarz papieża Bonifacego VIII) – zwiedziwszy się o zabiegach króla Czech Wacława II o koronę polską – powiadomił o tym księcia Przemysła II, który niezwłocznie podjął analogiczne starania u Stolicy Apostolskiej, zakończone sukcesem – koronacja na króla Polski miała miejsce 26 VI 1295 roku. Koronował go abp Jakub Świnka w katedrze gnieźnieńskiej. Wdzięczny Piotrowi Przemysł II przyczynił się do mianowania go przez papieża Bonifacego VIII na biskupstwo kamieńskie. Krzysztof Rafał Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy (X–XX w.)* (Koszalin: nakł. własny, 2003), 81; Edward Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy: Studia z dziejów diecezji kamieńskiej* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2002), 73–77.

⁴³ Ze strony polskiej zawarł je król Władysław Łokietek, a ze strony pomorskiej książęta: Warcisław IV, Otton I i Barnim III. Nowak, *1202–1340: Od rozbitcia do nowej Polski*, 312.

⁴⁴ Nowak, *1340–1468: Królestwo zwycięskiego orła*, 38.

Również w dobie jagiellońskiej liczono na przyłączenie Pomorza Zachodniego do Polski. Z pewnością ważnym aktem było odstąpienie przez króla Kazimierza Jagiellończyka władcom Pomorza Zachodniego – na zasadzie lenna – ziemi lęborsko-bytowskiej podczas wojny trzynastoletniej (1454–1466). Jan Długosz w 1467 r. tak pisał:

Teraz szczęśliwym mienie i siebie i swoich współczesnych, że oczy nasze wyglądają potężniejszą się krajów ojczystych w jedną całość, a szczęśliwym byłbym gdybym doczekał odzyskania za łaską Bożą i zjednoczenia z Polską Śląska, Ziemi Lubuskiej i [Ziemi] Słupskiej [tj. Pomorza Zachodniego], w którym są trzy biskupstwa, przez Bolesława Wielkiego króla polskiego [...] założone, to jest wrocławskie, lubuskie i kamieńskie⁴⁵.

A sytuacja była bardzo sprzyjająca. Pomorski książę Bolesław X, który w 1478 r. zjednoczył księstwo, w 1491 r. ożenił się z córką króla Kazimierza – Anną, siostrą św. Kazimierza. Niestety do złączenia nie doszło, ale – można powiedzieć – że odtąd po kądzieli – dynastia Gryfitów – stała się jagiellońska.

Rola Kościoła katolickiego w okresie od XIV do XVI w.

W tym czasie arcybiskup gnieźnieński Jakub Świnka (ordynariusz w latach 1283–1314)⁴⁶ podjął próbę ponownego przywrócenia zwierzchności metropolii gnieźnieńskiej nad biskupstwem kamieńskim, czego dowodem było utworzenie w ramach archidiecezji gnieźnieńskiej archidiaconatu kamieńskiego (słupskiego) z końcem XIII w.⁴⁷; w 1319 r. wrócił on do biskupów kamieńskich.

Wynikało to z tego, że biskupi kamieńscy ciągle walczyli o zależność swojej diecezji wprost od Stolicy Apostolskiej. Owszem, 3 II 1317 r. papież Jan XXII wydał bullę stwierdzającą kościelne zwierzchnictwo Gniezna nad Kamieniem

⁴⁵ Gerard Labuda, *Polska granica zachodnia: Tysiąc lat dziejów politycznych* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1971), 74.

⁴⁶ Nowak, *1202–1340: Od rozbitcia do nowej Polski*, 211–21. Zabiegał on o jedność polskiej prowincji kościelnej. Widział też zagrożenia płynące ze strony nacji niemieckiej. Warto odwołać się tutaj do jego skargi wysłanej 17 I 1285 r. do kardynałów w Rzymie, gdzie stwierdza, że trudno było o „pociechę obydwu ludów” oraz wyraża wprost swoją obawę, „byśmy nie musieli oplakiwać wytepienia narodu” (*gentis exterminium*).

⁴⁷ Józef Spors podaje *terminus ad quem* 15 VI 1299 r., zaś *terminus a quo* – lipiec i sierpień 1295 roku. Zob. Józef Spors, *Podziały administracyjne Pomorza Gdańskiego i Sławiensko-Słupskiego od XII do początku XIV w.* (Słupsk: Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Pobrzeże”, 1983), 37–46.

Pomorskim, ale już w 1318 r. biskup Kamienia Konrad IV w Awinionie uzyskał ponowne potwierdzenie immediacji. Niestety ciągle walka biskupów kamieńskich o niezależność metropolitalną od Gniezna podejmowana na łonie Kościoła powszechnego zakończyła się wydanym przez Urbana VI *Executorium* z 13 VII 1380 roku. Papież zabraniał w nim arcybiskupom gnieźnieńskim wznawiania w przyszłości swych pretensji do zwierzchności nad diecezją kamieńską⁴⁸.

Brak zaś związku z metropolią gnieźnieńską powodował zwiększone zainteresowanie biskupów z Kamienia Pomorskiego uzyskaniem członkostwa w Rzeszy⁴⁹, co się stało rzeczywistością za rządów bp. Jana Brunonisa (1386–1394). I chociaż w 1422 r. wyrzekli się tego stanowiska, to w 1436 r. weszli w drugą zależność, uznając formalnie i faktycznie zwierzchność książąt pomorskich⁵⁰. Ten układ był do przyjęcia dopóki, dopóty książęta trwali przy wyznaniu katolickim. Gdy jednak zmienili wyznanie, biskupi nie byli w stanie zająć zdecydowanej postawy wobec napływu protestantyzmu.

Należy wspomnieć, że jeszcze jedną, a zarazem ostatnią próbę włączenia biskupstwa kamieńskiego do metropolii gnieźnieńskiej podjął w 1424 r. bp Zygfryd II von Bock (Buck [1424–1446]), pochodzący z rodziny mieszczańskiej ze Słupska, ale niestety nieskuteczną⁵¹.

Taka postawa Kościoła na Pomorzu wynikała m.in. z tego, że biskupi kamieńscy pochodzili z różnych części Europy: na tronie biskupim w latach 1140–1544 zasiadało 29 biskupów i 7 elektów. Pochodzili oni głównie z Niemiec (13 biskupów i elektów) i Pomorza Zachodniego (12), ale również z Polski (3; Wojciech [1125/1140 – 3 IV 1160/1162], Piotr Polak, dominikanin [1296–1300] i Jan V Kropidło z książąt opolskich – Piast [1394–1398]), Czech (2), Włoch (2), Rugii (1), Danii (1), Warmii (1) i z zakonu krzyżackiego (1)⁵². Nadto zabiegali oni nie tylko o immediację, ale także o własną metropolię. W 1247 r. papież Innocenty IV (1243–1254) nosił się z zamiarem podniesienia Kamienia do rangi arcybiskupstwa, a biskupów ze Swarzynia i Ratzeburga zobowiązał do sporządzenia orzeczenia o tym, które z biskupstwo kamieńskie czy lubeckie nadaje

⁴⁸ Stanisław Nowogrodzki, "Walka o biskupstwo kamieńskie za Kazimierza Wielkiego," *Jantar* 2, no. 4(8) (1938), 207–18; Jan Walicki, *Przynależność metropolitalna biskupstwa kamieńskiego i lubuskiego na tle rywalizacji Magdeburga i Gniezna*, Rozprawy Doktorskie, Magisterskie i Seminaryjne. Katolicki Uniwersytet Lubelski 12 (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1960), 84–90.

⁴⁹ Święte Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego.

⁵⁰ Benedykt Zientara, "Rozdrobienie feudalne (1295–1464)," in *Historia Pomorza*, ed. Gerard Labuda, vol. 1, bk. 2 (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1969), 303–4.

⁵¹ Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, 45–46.

⁵² Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, 12–61 oraz Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy*, 27–185.

się na siedzibę metropolii Niemiec północnych i wschodnich. W tym czasie biskupem kamieńskim był Herman von Gleichen (1251–1288/1289; pochodził z rodziny dynastycznej hrabiów Tonna z Turynгии). Z planów nic nie wyszło. W sto lat później książę szczeciński Otton I (1279–1344) rozważał podobną myśl, chcąc uczynić Szczecin metropolią⁵³.

Te dość chłodne kościelne relacje pomorsko-polskie zupełnie osłabły z chwilą wystąpienia Marcina Lutra i przyjęcia przez Gryfitów wyznania protestanckiego 13 XII 1534 r. na sejmiku stanów pomorskich w Trzebiatowie. Niestety biskupstwo kamieńskie przestało istnieć 12 X 1545 roku. Protestantyzacja Pomorza Zachodniego spowodowała upadek prężnie działającego biskupstwa kamieńskiego, a także wzmocnienie żywiołu niemieckiego⁵⁴.

Epoka nowożytna i współczesna

Polska a Pomorze od XVI do XVIII w.

Okres od XVI do XVIII w. to czasy wzniosłe, ale również bardzo trudne w dziejach polskiego narodu⁵⁵. Niestety za ostatnich Jagiellonów – Zygmunta I Starego

⁵³ Bull. Pol., nr 454; Hellmuth Heyden, *Kirchengeschichte von Pommern*, vol. 1 (Stettin: Fischer & Schmidt, 1937), 84–85.

⁵⁴ Por. Walicki, *Przynależność metropolitalna biskupstwa kamieńskiego i lubuskiego*, 92, a także Hellmuth Heyden, *Kirchengeschichte Pommerns*, 2nd ed. (Köln-Braunsfeld: Müller, 1957), 4–5; Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy*, 62–64; Bolesław Kumor, *Czasy nowożytne: Rozłam w chrześcijaństwie zachodnim*, bk. 5 of *Historia Kościoła* (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1984), 127.

⁵⁵ Wiek XVI to złoty wiek dziejów Polski. W połowie tego wieku państwo polsko-litewskie obejmowało prawie 1 mln km² powierzchni i ok. 11 milionów mieszkańców, będąc jednym z największych (obok Rosji oraz Imperium Osmańskiego) państw Europy, potęgą polityczną, militarną i ekonomiczną, dostawcą drewna i produktów rolnych do zachodniej Europy. Również Polska przodowała w rozwiązaniach ustrojowych. Gdy w innych krajach Europy rozwijał się absolutyzm, w Polsce tworzył się ustrój demokracji szlacheckiej. Ale „wolność nie jest ulgą lecz trudem wielkości” – jak mówił Leopold Staff. A w Polsce zaczęto hołdować zasadzie ustrojowej „Liberum veto” (użyte po raz pierwszy 9 III 1652 r.; łącznie w XVII–XVIII w. sejm zrywano 73 razy) i przy coraz słabszej, a łagodnej polityce dworu królewskiego – stało się do prostej drogi do upadku I Rzeczypospolitej. Potężna Polska przestała istnieć na mapie Europy. Chociaż jeszcze przed 1795 r., dzięki solidnej refleksji nad swoim stanem ducha, byli w mocy uchwalić Konstytucję 3 Maja z 1791 r. – pierwszą taką w Europie, a zarazem podjąć intensywną walkę o swoją niepodległość przez kolejne powstania narodowe.

(1507–1548) i Zygmunta II Augusta (1548–1570) – nastąpiła zmiana kursu z zachodu na wschód i południe.

To jeszcze za Zygmunta Augusta w 1552 r., w czasie spotkania króla z Barnimem IX, księżę Pomorza Zachodniego potwierdził stosunek lenny z Bytowa i Lęborka z 1526 roku. Mimo tego układu Polska nie potrafiła udzielić skutecznego poparcia księżętom pomorskim w ich gospodarczych i politycznych zmaganiach z Brandenburgią, która jednostronnie zamknęła żeglugę na Warcie w 1562 roku. Gerard Labuda zwraca uwagę na lekceważący stosunek następców Zygmunta II Augusta do Księstwa Pomorskiego, gdy uznano, że zaciągnięta przez zmarłego króla w 1559 r. pożyczka w wysokości 100 tys. talarów na wojnę z Moskwą była prywatną sprawą zmarłego króla i nie zwrócono jej Pomorzanom. W tej sytuacji książęta pomorscy pogodzili się – mimo wielowiekowego sporu – z margrabiami brandenburskimi. Po zawarciu układu pomiędzy domem Hohenzollernów i książętami Pomorza Zachodniego o dziedziczenie tronu w 1529 r.⁵⁶, potwierdzonego w 1571 r., rozeszły się polityczne drogi Polski i Pomorza Zachodniego.

W trakcie trwania wojny trzydziestoletniej (1618–1648), w 1637 r. zmarł ostatni Gryfita książę Bogusław XIV. Na terenie Pomorza Zachodniego przebywały wówczas wojska cesarskie, a następnie szwedzkie, przez co Pomorze dostało się we władanie Szwedów. Na mocy pokoju westfalskiego (1648) ujście Odry, Szczecin, Strzałów (Stralsund) i Gryfię (Greifswald) zatrzymała Szwecja, a resztę Pomorza Zachodniego – Brandenburgia. Do Polski okresowo powróciły tylko dwa powiaty (wcześniejsze lenno) – lęborski i bytowski. W 1657 r. Polska utraciła zwierzchność nad Prusami Książęcymi, a następnie w 1720 r. Szczecin przeszedł od Szwecji do Prus, do których zaś – po kongresie wiedeńskim w 1815 r. – przeszła cała szwedzka część Pomorza.

Poza tym XVI-wieczna reformacja spowodowała upadek istniejącej tutaj tak prężnie działającej organizacji kościelnej. Kościoły zamieniano na zbory luterańskie: nastąpiła likwidacja ołtarzy, ławek, obrazów świętych, a klasztory ograbiono z dzieł sztuki. Kościołowi zabrano własność ziemską (na Pomorzu miał on 1/8 posiadłości). Duszpasterstwo wśród ludności zostało oficjalnie zabronione, co więcej, nastąpiło jej prześladowanie do tego stopnia, że nieliczni katolicy zostali zepchnięci do podziemia. Całymi miesiącami, ze względu na rozproszenie i brak świątyń katolickich, nie mogli korzystać z opieki duszpasterskiej, uczestnictwa w niedzielnej Mszy Świętej ani z sakramentu pokuty.

⁵⁶ W 1529 r. zawarto traktat w Grzmiącej potwierdzający prawa sukcesyjne dla elektorów brandenburskich. Zawarty układ stanowił fundament do roszczeń brandenburskich po 1637 r., kiedy zmarł ostatni książę z dynastii Gryfitów – Bogusław XIV.

Fryderyk Wilhelm (Wielki Elektor w latach 1640–1688) w testamencie politycznym z roku 1667 dał wyraz swej radości, że Brandenburgia i Pomorze zostały „dzięki Bogu całkowicie uwolnione od strasznej papieskiej ohydy i bałwochwalstwa”⁵⁷. Należy dodać, że w czasach diaspory na Pomorzu Zachodnim w 1678 r. (26 XI) było 4 katolików (była to zbyt zanizona liczba, statystyka *ad usum Delphini*), a na terenie Brandenburgii w 1688 r. – 10⁵⁸.

Niemniej Stolica Apostolska troszczyła się o tutejszych nielicznych chrześcijan. Kiedy w 1622 r. powstała Kongregacja Propagandy Wiary, była diecezja kamińska została poddana pod jurysdykcję nuncjusza apostolskiego w Warszawie⁵⁹. W związku z tym polski dwór królewski w latach 1631–1632 podjął szereg kroków zmierzających do przywrócenia biskupstwa w Kamieniu i obsadzeniu go królewiczem polskim. Niestety ze względu na nieprzychylną postawę Habsburgów (obawiających się wzmocnienia politycznej pozycji Polski i Pomorza), zresztą katolików, nie udało się tego pozytywnie zrealizować⁶⁰.

Czasy od XVIII do 1945 r.

Myśli o Polsce Zachodniej

Myśl o przesunięciu zachodniej granicy Rzeczypospolitej nad Odrę i Bałtyk dała o sobie znać w 2. połowie XVIII w., w dobie poprzedzającej upadek naszej państwowości. Niestety rozbiory Polski te dążenia zahamowały.

Stanisław Staszic (1755–1826)⁶¹, syn burmistrza z Piły, w przededniu Sejmu Czteroletniego w *Uwagach nad życiem Jana Zamoyskiego* (1785) ostrzegał rodaków: „Polacy! nikt z sąsiadów, tylko dom brandenburski z potrzeby na naszą zgubę czatuje”⁶².

Hugo Kołłątaj (1750–1812) w dobie Księstwa Warszawskiego pisał:

⁵⁷ Eugeniusz Wiśniowski, „Losy katolicyzmu na Pomorzu Zachodnim od czasów reformacji do II wojny światowej,” *Prezbiterium*, nos. 9–11 (1974), 70.

⁵⁸ Bolesław Dratwa, „Apostolski Wikariat Północny,” *Gorzowskie Wiadomości Kościelne* 24, no. 1 (1980), 26.

⁵⁹ Nuncjuszowi apostolskiemu w Warszawie podlegały: Polska, kraje nadbałtyckie, Szwecja i Rosja. Hermann Tüchle and C. A. Bouman, *1500–1715*, vol. 3 of *Historia Kościoła*, trans. Jerzy Piesiewicz (Warszawa: Pax, 1986), 208.

⁶⁰ Kumor, „Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939),” 344.

⁶¹ Chociaż przez niemal 20 ostatnich lat życia ks. Stanisław Staszic nie pełnił posługi duszpasterskiej i nie nosił stroju duchownego.

⁶² Stanisław Staszic, *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego*, 2nd ed., ed., with an introduction, by Stefan Czarnowski, Biblioteka Narodowa. Seria I 90 (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1952).

Gdy dobrze ustawione granice są najpewniejszym warunkiem bezpieczeństwa każdego państwa, trudno było nie dotknąć tej myśli, że od zachodu nigdzie pewnej granicy mieć by nie mogła Polska, gdyby we wszystkich punktach nie dopierała do Odry od źródła aż po jej ujście. [...] Wszystkie kraje po prawym brzegu Odry leżące są słowiańskie. Ślązacy począwszy od źródła Odry aż po granice Brandenburgii, mówią po polsku; Nowa Marchia jest prawdziwą częścią dawnej Wielkopolski, Pomerania zamieszкана jest przez lud słowiański, który mówi po polsku podług dialektu kaszubskiego...⁶³.

Niewątpliwie pierwszym myślicielem, który zarysował pełną wizję terytorium odrodzonej Rzeczypospolitej z dostępem do morza i z granicą opartą na rzece Odrze, był Jan Ludwik Popławski⁶⁴, prekursor odnowionej idei piastowskiej, zwolennik przynależności Ziemi Zachodnich rozumianych jako etnicznie polskie:

bo nie może być Polski bez Górnego Śląska, bez Poznania, bez Prus Zachodnich, a nawet chociażby ze względów terytorialnych – i Wschodnich, a dla państwa pruskiego utrata tych prowincji, których granic o kilkanaście mil zaledwie jest oddalona od Berlina – to niemal wyrok zagłady, to obalenie jego potęgi⁶⁵; [...] Czas już po tylu wiekach błąkania się po manowcach wrócić na starą drogę, którą ku morzu trzeba było krzepkie dłonie wojów piastowskich⁶⁶.

⁶³ Józef Feldman, *Problem polsko-niemiecki w dziejach*, Pamiętnik Instytutu Śląskiego. Seria II 1 (Katowice: [s.n.], 1946), 72–73.

⁶⁴ Ludwik Popławski, urodził się 17 I 1854 r. w Bystrzejowicach Pierwszych. Pochodził z rodziny szlacheckiej, która używała herbu „Jastrzębiec”. Był synem Wiktora i Ludwika z d. Ponikowskiej. W 1873 r. rozpoczął studia prawnicze na Uniwersytecie Warszawskim. Zaangażowany w tajną organizację młodzieżową „Synowie Ojczyzny”, za działalność konspiracyjną został 30 IV 1878 r. aresztowany, po czym osadzony w Cytadeli Warszawskiej. 8 I 1878 r. wyrokiem administracyjnym skazano go na zesłanie na Syberię. W lutym 1882 r. został uwłaskawiony. Po raz kolejny w sierpniu 1894 r. został osadzony w Cytadeli, tym razem przebywał tam 13 miesięcy. Po zwolnieniu przedostał się do Lwowa. Zmarł 12 III 1908 r. w Warszawie.

⁶⁵ J.L. Jastrzębiec [J.L. Popławski], „Z całej Polski,” *Przegląd Wszepolski*, no. 2 (1902), 41.

⁶⁶ Cytat za: Teresa Kulak, „Jan Ludwik Popławski – twórca polskiej myśli zachodniej przełomu XIX i XX wieku. U źródeł „idei piastowskiej” Narodowej Demokracji,” *Sobótka*, no. 1 (1985), 41. A od początku brzmi on: „Wolny dostęp do morza, posiadanie całkowitej głównej arterii wodnej kraju – Wisły, to warunki konieczne prawie istnienia naszego. Całe to porzeczne Bałtyku od Wisły aż do ujścia Niemna, tak niebacznie kiedyś roztrwonione wraz ze Śląskiem przez państwo polskie, musi być odzyskanym przez narodowość polską. Wyrzeczenie się tego przyrodzonego dziedzictwa i nieszczęśliwe majaki »podbojów na wschodzie« były przyczyną naszego upadku politycznego, i dzisiaj w pracy odrodzenia te błędy przeszłości przygniatają nas swym ciężarem i wstrzymują w pochodzie ku lepszej

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości 11 XI 1918 r. ogromne znaczenie gospodarcze i polityczne miało pozyskanie przez Rzeczypospolitą dostępu do Bałtyku.

W czasie zaślubin Polski z morzem w Pucku 10 II 1920 r. gen. Józef Haller odnotował następujący moment:

Stojąc pod banderą oświadczyłem w krótkim przemówieniu, żeśmy wrócili nad morze i że Rzeczypospolita Polska staje się znów władczynią na swoim Bałtyku, na znak czego – zaślubin Polski z Bałtykiem – rzucam w morze pierścień ofiarowany przez polską ludność Gdańska znów, który znów będzie polskim. Za tym pierścieniem pobiegło po lodowej tafli lśniącej pod wodami kilku Kaszubów, lecz żaden z nich nie mógł uchwycić pierścienia, który wiernie połączył się z wodami Bałtyku, a na moje pytanie: – Czemuście go nie chwycili? – odpowiedzieli proroczno: – Będziemy go mieli w Szczecinie⁶⁷.

Stanisław Kozierowski w wydany w 1934 r. w Poznaniu *Atlasie nazw geograficznych Słowian Słowiańszczyzny Zachodniej* we wstępie napisał m.in.:

Wielka prawda, bo dziś jeszcze potomkowie dawnych Lechitów mówią o świętej ziemi, gdy kogo uważają za niegodnego, by go nosiła. Przed niejakim czasem wyrażono w pismach życzenie, aby Lechitom nadbałtyckim wznieść pomnik u Bałtyku w Gdyni. Sądzę, że najpiękniejszy po sobie pomnik kultury duchowej i materialnej zostawili nasi przodkowie i pobratymcy w tysiącach nazw geograficznych i topograficznych na ziemiach swoich⁶⁸.

Polonia szczecińska

Powstanie niepodległej Polski spowodowało, iż część z osiadłych w Szczecinie Polaków w latach 1918–1920 opuściła miasto i przeniosła się do Polski. W nowych warunkach po I wojnie światowej Polonia szczecińska licząca kilkaset osób podjęła działania związane z utworzeniem własnej organizacji. W I kwartale

przyszłości. Nasi politycy marzą jeszcze o Wilnie i Kijowie, ale o Poznań mniej dbają, o Gdańsku zapomnieli prawie zupełnie, a o Królewcu i Opolu nie myślą zgoła. Czas już zerwać z tą tradycją, która pasowała na bohaterów Jeremich Wiśniowieckich, a na pastwę niemieckim katom oddawała Kalkszteinów”.

⁶⁷ Józef Haller, *Pamiętniki: Z wyborem dokumentów i zdjęć*, Biblioteka Polska. Seria Czerwona 61 (Londyn: Veritas, 1964), 216.

⁶⁸ Stanisław Kozierowski, *Słupsk, Kołobrzeg, Szczecin, Piła*, vol. 1 of *Atlas nazw geograficznych Słowiańszczyzny Zachodniej* (Poznań: [s.n.], 1934).

1923 r. powstał Oddział szczeciński Związku Polaków w Niemczech⁶⁹. W początkowej fazie zrzeszał 139 członków oraz wielu sympatyków. W kontekście dziejów Polonii szczecińskiej na szczególną uwagę zasługuje działalność w tym mieście polskiego konsulatu; mieścił się przy ul. Monte Casino 30. Powstał on w 1925 r. jako placówka mająca służyć przede wszystkim opiece prawnej polskich robotników sezonowych i taką rolę spełniał.

Ostatnia większa uroczystość polska w Szczecinie odbyła się 3 V 1932 r. i poświęcona była rocznicy Konstytucji 3 Maja. Zgromadziła ona około 200 osób. Raport policji stwierdzał, iż przemawiał wówczas działacz polonijny Kazimierz Pruszek, który powiedział, że „ten kawałek ziemi, gdzie oni się teraz znajdują (Szczecin) również kiedyś należał do Polski [...] nie chcemy tracić nadziei, że to miejsce, gdzie się znajdujemy, znowu będzie polskie”⁷⁰. Inny raport policyjny (ze stycznia 1933 r.) z zebrania Związku Polaków w Niemczech donosił, iż szczeciński działacz Tomasz Wilczyński, mówiąc o potrzebie nauki języka polskiego, stwierdził: „Może będziemy mogli nazwać swoim własnym miejsce, gdzie się dziś znajdujemy”⁷¹.

Ważną rolę w życiu Polonii szczecińskiej odgrywało szkolnictwo polskie. Polska szkoła w Szczecinie została otwarta 13 VIII 1930 r. w wynajętej salce przy ul. Mazowieckiej 5; naukę podjęło 19 polskich dzieci; w listopadzie 1930 r. było ich 32. Od 25 IV 1931 r. została przeniesiona do budynku przy placu Lotników 3b – do „Domu Polskiego”.

Próby rekatolizacji

Również sprawy kościelne ulegały zmianie. 9 IV 1722 r. powstała w Szczecinie pierwsza wojskowo-cywilna gmina katolicka na Pomorzu Zachodnim⁷², 24 V 1809 r. został aprzemianowana na katolicką cywilno-wojskową parafię

⁶⁹ Związek Polaków w Niemczech powstał 27 VIII 1922 r.; w 1924 r. liczył 30 tys. osób, a w 1933 r. już 60 tys. Prowadził on działalność polityczną, kulturalną i gospodarczą, patronował polskiemu szkolnictwu, spółdzielczości, organizacjom młodzieżowym i akademickim oraz prasie polonijnej: *Gazeta Olsztyńska*, *Dziennik Berliński*, *Naród*, *Mazur*. Centralnymi organami prawnymi związku były: *Polak w Niemczech* i *Młody Polak w Niemczech*, a znakiem związku — rodło (ten graficzny znak powstał w 1932 r., a zaprojektowała go Janina Kłopotcka). Wyrażało ono łączność Polaków w Niemczech z narodem polskim i jego kulturą; znak ten przedstawia Wisłę z Krakowem, symbolizując zjednoczenie ziem polskich od Karpat po Bałtyk. Dzisiaj w Szczecinie jest – nawiązujący do tego znaku – plac Rodła.

⁷⁰ Bogusław Drewniak and Anna Poniatowska, *Polonia szczecińska: (1890–1939)* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1961), 73.

⁷¹ Drewniak and Poniatowska, *Polonia szczecińska*, 101.

⁷² Pismo komendanta regimentu do gen. von Borcke z kwietnia 1722 r., AKS (Archiwum Książąt Szczecińskich), sygn. I/75, s. 25, Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: APS).

pw. św. Jana Chrzciciela⁷³. To ona obok parafii w Stralsundzie i Frankfurcie nad Odrą stanowiła istotny fundament odradzającej się kościelnej organizacji na tych ziemiach. Na to wskazuje bulla papieża Piusa VII *De salute animarum* z 16 VII 1821 roku⁷⁴. Na jej mocy tereny Pomorza Zachodniego i ziemi lubuskiej znalazły się w jurysdykcji biskupa wrocławskiego, a zarządzane były w jego imieniu przez prepozyta kościoła św. Jadwigi w Berlinie⁷⁵.

Nadto papież Pius XI w *breve* z 21 VI 1922 r. obdarzył kościół św. Jana Chrzciciela w Szczecinie tytułem „Matka kościołów Pomorza Zachodniego”, tzn. świątyń znajdujących się w prowincji pomorskiej⁷⁶. W 1923 r. delegat rezydujący w Berlinie uzyskał godność biskupią, a 24 IV 1924 r. proboszcz szczecińskiej parafii ks. dr Paul Steinmann został powołany przez kardynała wrocławskiego Adolfa Bertrama na biskupiego komisarza. W imieniu biskupa załatwiał on wiele spraw na całym Pomorzu Zachodnim; dokonywał wizytacji kościelnych, wmurowywał kamienie węgielne pod budujące się kościoły i kaplice, które następnie poświęcał. Kiedy w 1930 r. powstało biskupstwo berlińskie, w jego skład wchodziło – 5 archidiecezji: szczeciński (z 14 parafiami), stargardzki (11), koszaliński (8), stralsludzki (8) i frankfurcki (6) oraz 4 parafie wchodzące do dekanatów wałeckiego i lęborski, a w ramach archidiecezji wrocławskiej istniały dwa dekanaty: gorzowski (z 11 parafiami) i eberswaldzki (2)⁷⁷.

W samym Szczecinie przed wybuchem II wojny światowej funkcjonowało 6 parafii obejmujących 154 miejscowości, w których pracowało 12 kapłanów (w tym 2 oblatów), obsługując 15 595 katolików, w tym 2 tys. Polaków⁷⁸. To właśnie parafia św. Jana Chrzciciela w Szczecinie miała ogromne znaczenie dla polskości i Kościoła katolickiego na tych ziemiach⁷⁹. Z uroczystości kościelnych

⁷³ Breve papieża Piusa XI, Watykan, 21 czerwca 1922 r., Archiwum Parafii pw. św. Jana Chrzciciela w Szczecinie (dalej: APJCS).

⁷⁴ Bolesław Kumor, *Ustrój i organizacja kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918* (Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1980), 295. Po kongresie wiedeńskim (trwającym od września 1814 do czerwca 1815 r.) w skład Prus weszły terytoria nadreńskie, tzw. zachodnie, oraz prowincje wschodnie: Brandenburgia, Saksonia, Śląsk, Pomorze Zachodnie, Wielkie Księstwo Poznańskie oraz Prusy Wschodnie i Zachodnie. Powyższy podział terytorialny domagał się reorganizacji diecezji. Por. Stanisław Salmonowicz, *Prusy: Dzieje państwa i społeczeństwa*, 2nd ed. (Warszawa: Książka i Wiedza, 2011), 245.

⁷⁵ Mieczysław Józefczyk, „Translacja bulli *De salute animarum* i dokumentów korygujących granice diecezji warmińskiej w 1861 i 1922 roku,” *Studia Elbląskie* 18 (2017), 21.

⁷⁶ Breve papieża Piusa XI, Watykan, 21 czerwca 1922 r., APJCS.

⁷⁷ W 1933 r. w prowincji pomorskiej mieszkało ok. 66 tys. katolików.

⁷⁸ Bończa-Bystrzycki, *Dzieje kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, 66.

⁷⁹ W niej regularnie raz w miesiącu odprawiano Msze Święte dla Polonii szczecińskiej; potem, po 1925 r. – niestety tylko cztery razy do roku: na Boże Narodzenie, Wielkanoc, Zielone Świątki i Wszystkich Świętych. Działające od 26 X 1890 r. Towarzystwo Polsko-Katolickie miało swój

należy odnotować Mszę Świętą prymicyjną ks. Alojzego Kańskiego SVD sprawowaną 29 VI 1932 r. i Mszę Świętą celebrowaną 18 V 1935 r. w intencji zmarłego marszałka Józefa Piłsudskiego⁸⁰.

Należy także podkreślić wspaniałą postawę ks. Bolesława Domańskiego. To dzięki jego patriotycznej postawie 6 III 1938 r. w Berlinie odbył się Pierwszy Kongres Polaków. Kongres zgromadził 5 tys. Polaków, a rozpoczął się od Mszy Świętej sprawowanych w kilku kościołach Berlina. Natomiast w Teatrze Miejskim w centralnym miejscu postawiono wizerunek Matki Bożej Radosnej. Istotnym, a zarazem historycznym momentem Kongresu było uchwalenie Pięciu Prawd Polaka: 1. Jesteśmy Polakami; 2. Wiara Ojców naszych jest wiarą dzieci naszych; 3. Polak Polakowi Bratem; 4. Co dzień Polak Narodowi służy; 5. Polska Matką naszą – nie wolno mówić o Matce źle!⁸¹

W czasie II wojny światowej

Niestety w czasie II wojny światowej – w grudniu 1939 r. – na Pomorze Zachodnie przywieziono 56 tys. jeńców polskich. Latem 1940 r. pozbawiono ich, wbrew konwencji międzynarodowej, statusu jenieckiego i włączono do grupy robotników przymusowych. W ten sposób olbrzymia armia polskich robotników wzrastała z każdym rokiem i wynosiła na dzień 5 IV 1941 r. – 82 417 osób narodowości polskiej, a na dzień 30 IX 1944 r. osiągnęła 116 330 Polaków. Robotnicy cywilni byli rozmieszczeni niemal we wszystkich miejscowościach Pomorza Zachodniego. Największe jednak zagęszczenie obozów zbiorowego zakwaterowania oraz karnych dla Polaków było w Szczecinie (99 obozów) oraz w Policach. W obydwu miastach pracowało ponad 30 tys. robotników polskich, nie licząc dziesiątek tysięcy innych narodowości⁸².

sztandar, na którym na biało-czerwonym tle widniał obraz Matki Bożej Częstochowskiej, a Towarzystwo Śpiewu „Chopin” – chorągiew z akcentami biało-czerwonymi i polskim napisem.

⁸⁰ Artur Rasmus and Jerzy Podrański, „Kościół farny w Szczecinie,” in *Bazylika św. Jana Chrzciciela w Szczecinie*, ed. Aleksander Ziejewski (Szczecin: Wydawnictwo KAdruk, 2015), 64.

⁸¹ Jacek Stróżyński and Edmund Glaza, *Historia Nagrody im. Księdza dr. Bolesława Domańskiego* (Szczecin: Katolickie Stowarzyszenie „Civitas Christiana”. Oddział Zachodniopomorski, 2009), 6.

⁸² B. Frankiewicz, „Historyczne przypomnienia i konfrontacje,” *Głos Szczeciński*, September 22–23, 1984.

Czasy po II wojnie światowej

Polska i Pomorze po II wojnie światowej

II wojna światowa była największym konfliktem zbrojnym w dziejach świata. Polska została w tym czasie zniszczona w ogromnym stopniu, czy to na skutek działań militarnych, czy też z powodu zamierzonej akcji dewastacyjnej okupanta. Ucierpiały też żywotne siły narodu – ponad 6 mln ludności straciło życie, w dużej mierze z powodu okrutnej polityki zaborcy.

Sprzymierzeńcy zachodni zobowiązywali się do obrony Polaków, ale już nie chcieli udzielić gwarancji dla granic sojusznika. Polacy zostali rzućeni na pożarcie Józefowi Stalinowi, który do dyspozycji miał przede wszystkim siłę oręża Armii Czerwonej i siłę polityczną oraz doskonale rozgrywał kolejne spotkania Wielkiej Trójki. Ani Winston Churchill, ani Franklin Delano Roosevelt nie byli w stanie oprzeć się radzieckiemu dyktatorowi, który dyktował warunki podczas spotkań w Teheranie, Jałcie i Poczdamie. W konsekwencji ustalony został ład powojenny wypracowany na spotkaniach Wielkiej Trójki, z tym że ład ten najbardziej odpowiadał Związkowi Radzieckiemu. W ręce Sowietów dostały się nowe terytoria, nie tylko polskie, ale i litewskie, łotewskie czy estońskie (wszystkie trzy kraje zostały anektowane przez Stalina), a w Europie Wschodniej i Środkowej zapanował ustrój komunistyczny lub do niego zbliżony.

Wprowadzone po II wojnie światowej w Polsce rządy komunistyczne programowo i ideologicznie były wrogo nastawione do Kościoła i religii. Dlatego też aż do 1989 r. walczyły one z polskim katolicyzmem i milionami jego wyznawców. W Polsce proces komunizacji przebiegał wyjątkowo długo, bowiem społeczeństwo przyzwyczajone do tradycyjnej wolności i demokratycznych wartości, opierało się Kremłowi. W konsekwencji nigdy nie udało się Polaków skomunizować, a sam Stalin oceniał to jako zadanie niemożliwe do wykonania, dość humorystycznie porównując to do osiodłania krowy.

Umowa poczdamska wymagała uregulowania stosunków granicy polsko-niemieckiej. W celu wykonania jej postanowień zawarto umowę międzynarodową pomiędzy rządem Niemieckiej Republiki Demokratycznej a Polską. 6 VI 1950 r. została podpisana w Warszawie deklaracja rządów RP i NRD o wytyczeniu ustalonej i istniejącej granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, a 6 VII 1950 r. w Zgorzelnicy premierzy Polski i NRD Józef Cyrankiewicz i Otto Grotewohl podpisali układ o polsko-niemieckiej granicy państwowej⁸³. 7 XII 1970 r.

⁸³ Alfons Klafkowski, *Umowa Poczdamska z dnia 2 VIII 1945 r.: Podstawy prawne likwidacji skutków wojny polsko-niemieckiej z lat 1939–1945* (Warszawa: Pax, 1985), 293; "Układ między

został podpisany w Warszawie układ pomiędzy Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec o podstawach normalizacji ich wzajemnych stosunków⁸⁴. Zatwierdzenie tego układu przez obie strony stało się możliwe w 1972 r. – 17 V ratyfikował go Bundestag, a 26 V – Rada Państwa PRL. Wszedł on w życie 3 VI 1972 r. po wymianie dokumentów ratyfikowanych w Bonn.

Ziemie Zachodnie i Północne przyłączone do Polski w 1945 r. stały się nowym domem dla wysiedleńców zza Buga, osadników z Polski centralnej, Wielkopolski, Pomorza Gdańskiego i Małopolski, reemigrantów z zachodniej Europy, byłych więźniów niemieckich obozów koncentracyjnych, pracy przymusowej, stalagów, oflagów oraz sowieckich łagrów; żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, 1. i 2. Armii Wojska Polskiego. To ta ziemia stała się dla nich nową ojczyzną.

Sytuacja na ziemiach zachodnich uległa uspokojeniu dopiero po podpisaniu układu granicznego ze zjednoczonymi Niemcami oraz Traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, które weszły w życie na początku 1992 roku.

Powrót katolicyzmu

Po II wojnie światowej Pomorze Zachodnie wróciło do Polski. Trzeba było je na nowo zagospodarować, wlać w nie nowego ducha katolickiego i polskiego. Prymas Polski kard. August Hlond, wręczając 14 VIII 1945 r. w Poznaniu dekrety nominacyjne administratorom apostołskim, w tym ks. dr. Edmundowi Nowickiemu, powiedział:

Czeka Was praca na miarę historii. Zaczynamy ex nihilo i z gołymi rękami. Winniście wierzyć w Opatrzność Bożą i pomoc Matki Najśw.[iętszej], a także w zdolność naszego narodu. Dekrety Wasze noszą datę jutrzejszą – 15 sierpnia, uroczystość Wniebowzięcia Matki Najświętszej. Jest to przecież odpust starej gnieźnieńskiej katedry, tysięcletniej matki wszystkich kościołów. Wracamy na

Rzeczpospolitą Polską a Niemiecką Republiką Demokratyczną o wytyczeniu ustalonej i istniejącej polsko-niemieckiej granicy państwowej, podpisany w Zgorzelcu dnia 6 lipca 1950 r. (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 28 października 1950 r.),” *Dz.U.* 1951 nr 14 poz. 106.

⁸⁴ “Układ między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec o podstawach normalizacji ich wzajemnych stosunków, podpisany w Warszawie dnia 7 grudnia 1970 r.,” *Dz.U.* 1972 nr 24 poz. 168.

stare szlaki historii, na najstarsze siedziby dziejowe: Wrocław, Kołobrzeg, Kamień Pomorski, Opole. Opatrzność zleca nam niemałe zadanie⁸⁵.

18 I 1948 r. papież Pius XII napisał list do biskupów polskich, w którym dziękował im za pomoc religijną i socjalną: „tej ludności, która ze wschodnich terenów tutaj w opłakanym stanie przybyli”⁸⁶. Niemniej tenże papież 1 III 1948 r. wystosował list do biskupów niemieckich, w którym poruszył kwestię wysiedleń ludności niemieckiej⁸⁷. Papieskie słowa wywołały głosy oburzenia w Polsce, umiejętnie podtrzymywanego przez komunistów. Na Pomorzu Zachodnim odbyły się masówki, na których przyjmowano rezolucje potępiające Watykan. Księża specjalnie nie komentowali listu. Dziekan szczeciński ks. Tadeusz Załużkowski: „oświadczył, że papież jest nieomylny tylko w sprawach wiary, ale nie może zabierać głosu w sprawach politycznych”⁸⁸. Kardynał August Hlond wystosował orędzie do ludności katolickiej Ziemi Zachodnich, w którym napisał:

Nie dajcie się wprowadzić w błąd i nie dopuszczajcie do duszy rozterki jakoby Kościół mógł mieć zastrzeżenia co do polskiej przyszłości Ziemi Odzyskanych. Nie ma bowiem racyj, dla których Kościół miałby pragnąć uszczuplenia obszaru Rzeczypospolitej. [...] Jest intencją Kościoła, by traktaty pokojowe nie pomniejszyły Polski, by uwzględniły jej prawa do bytu niepodległego, by poręczyły jej bezpieczeństwo a za okrutne krzywdy przyznały jej słuszne odszkodowanie⁸⁹.

Niemniej kapłani i wierni dobrze spełniali swoje zadanie. Millennium przeżywane na Pomorzu Zachodnim pokazało ową Bożą moc Kościoła⁹⁰. 5 XI 1966 r.

⁸⁵ Słowa te przytoczył kard. Bolesław Kominek. Zob. Jerzy Pietrzak, *Pełnia prymasostwa: Ostatnie lata prymasa Polski kardynała Augusta Hlonda 1945–1948*, vol. 2 (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2009), 625–26.

⁸⁶ Pius Pp. XII, “Epistula Ad E.mum P.D. Augustum Tit. S. Mariae de Pace S.R.E. Presbyterum Cardinalem Hlond, Archiepiscopum Gnesnensem et Posnaniensem Ceterosque Poloniae Archiepiscopos, Episcopos locorumque Ordinarios,” *Acta Apostolicae Sedis* 40 (1948), 325.

⁸⁷ Cytat za: Jan Żaryn, *Kościół a władza w Polsce: (1945–1950)* (Warszawa: DiG, 1997), 180. „Czyż było rzeczą dozwoloną wypędzić w formie odwetu z domu i ojczyzn 12 milionów ludzi i skazać ich na nędzę [...]. Czyż nie jest to może nierealne, jeżeli My życzymy sobie i wyrażamy nadzieję, że wszyscy zainteresowani mogliby spokojnie rozpatrzyć to, co zostało dokonane i cofnąć w tej mierze, w jakiej da się jeszcze cofnąć”.

⁸⁸ Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PPR w Szczecinie z 27 V 1948 r., KW PPR (Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej), sygn. 1/IV/3, k. 87, APS.

⁸⁹ Cytat za: Żaryn, *Kościół a władza w Polsce*, 184.

⁹⁰ Por. Materiały duszpasterskie przed obchodem Milenium Chrztu Polski, lata 1964–1966, WD (Wydział Duszpasterski), nr 2487, ADZG; Kazimierz Kozłowski, *Wokół obchodów*

podkreślił to w Szczecinie prymas Polski kard. Stefan Wyszyński, który w kazaniu, odwołując się do dawnych świadectw, akcentował istotny fakt, iż „nie jesteśmy tutaj ani dzisiejsi, ani wczorajsi, jesteśmy tutaj z dawien dawna [...]”⁹¹. Zachęcał też zgromadzonych, aby patrzyli spokojnie w przyszłość, „którą kieruje Stworzyciel nieba i ziemi. Pan ludów i narodów”⁹².

Pełnia tej radości znalazła swoje odbicie w bulli papieża Pawła VI *Episcoporum Poloniae coetus* z 28 VI 1972 roku⁹³. Obecny na 131. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski w Krakowie abp Bolesław Kominek, po podaniu do wiadomości treści papieskiego dokumentu, powiedział m.in.:

Sądzę [...], że Biskupi Ziem Zachodnich mają też wielkie zasługi, bo trwali cierpliwie na swoich pozycjach, bardzo niepewnych kanonicznie, będących zawsze pod znakiem zapytania. Przez niektórych byli uważani za niepełnych rządców diecezji. Zwalczani byli szczególnie przez Niemców. Często także przez nasze władze państwowe. A przecież trwali mimo podwójnego jarzma, nie mieli pod swoimi nogami pewności kanonicznej stabilizacji, jaką mieli inni biskupi. [...] Biskupi Ziem Zachodnich przetrwali, wytrwali i wygrali⁹⁴.

Dlatego podczas ingresu bp. Jerzego Stroby do odbudowywanej szczecińskiej katedry 8 X 1972 r. prymas Polski kard. S. Wyszyński powiedział, że organizacja terytorialna nowych diecezji poszła po linii historycznych szlaków dziejowych. Ale też zaznaczył, że:

Powrót Polski na Ziemię Piastowskie, na Ziemię Śląskie czy też na Ziemię Pomorskie, jest wymownym ostrzeżeniem Boga, który kieruje narodami, jest Ojcem

1000-lecia Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim, ed. Paweł Bartnik and Kazimierz Kozłowski (Szczecin: Wydawnictwo Archiwum Państwowego „Dokument”, 2000), 407–9 (w 1966 r. – 5 listopada w Szczecinie, a 6 listopada w Gorzowie Wlkp. oraz w 1967 r. – 1 lipca w Kamieniu Pomorskim, a 2 lipca w Kołobrzegu).

⁹¹ „Milenium Diecezji Gorzowskiej,” *Gorzowskie Wiadomości Kościelne*, nos. 1–2 (1967), 12–14.

⁹² „Milenium Diecezji Gorzowskiej,” 12–14.

⁹³ Oryginał bulli znajduje się w Archiwum Kancelarii Apostolskiej, Vol. CXLII, N. 10. Fotokopie zostały przesłane do kurii koszalińskiej, również szczecińskiej. Ksiądz bp Jerzy Stroba 26 III 1973 r. wystosował prośbę do Sekretariatu Prymasa Polski, aby przysłano mu fotokopie bulli, gdyż była ona mu potrzebna przy druku pierwszego numeru *Prezbiterium*. Zob. Stolica Apostolska dla diecezji, Bulla „*Episcoporum Poloniae coetus*”, Archiwum Kurii Metropolitalnej w Szczecinie.

⁹⁴ Bolesław Kominek, „Wypowiedź podczas obrad 131 Konferencji Episkopatu Polski po ogłoszeniu dekretów Ojca Świętego Pawła VI o polskiej hierarchii kościelnej na Ziemach Zachodnich,” *Gorzowskie Wiadomości Kościelne*, nos. 11–12 (1972), 270.

Ludów i Narodów. Jest ostrzeżeniem dla narodów krwawych, które wywołują wojny. [...] Ale myśli Boże są inne niż myśli ludzkie i państwo Polskie i Kościół Polski są znowu tutaj i ten plan Boży jest dzisiaj realizowany⁹⁵.

Ten rozkwit Kościoła pomorskiego zauważył również papież Jan Paweł II, kiedy to 18 VI 1983 r. w ramach II Pielgrzymki Ojca Świętego do Ojczyzny w czasie spotkania z diecezją szczecińsko-kamieńską powiedział:

Patrzę na Was i sercem obejmuję całą Waszą Diecezję, całe Pomorze, całe Wybrzeże. Wiele dokonał Kościół na tych terenach po ich powrocie w granice współczesnego państwa polskiego. Ogromnie wielki wkład pracy w odbudowę, w rozwój, w zakorzenienie. Wielka praca nad tym, by wszyscy byli u siebie i swoi. Pośród wszystkich trudności i przeciwieństw ogromny wysiłek Kościoła, aby Chrystus Ukrzyżowany i Zmartwychwstały był głoszony i żył w ludzkich sercach⁹⁶.

Mówiąc o zachodniej granicy Polski, bp Kazimierz Majdański⁹⁷ często odwoływał się do trzech prac: Józefa Kisielewskiego *Ziemia gromadzi prochy* z 1938 r., o Słowiańszczyźnie połabskiej Zofii Kossak-Szczuckiej i Zygmunta Szatkowskiego *Troja północy i Atlasu nazw geograficznych Słowiańszczyzny Zachodniej* ks. Stanisława Kozierowskiego⁹⁸. Biskup szczecińsko-kamieński często mówił, że zbyt mała jest znajomość historii Pomorza i jego związków z Polską⁹⁹.

⁹⁵ Stefan Wyszyński, *Na szlaku Tysiąclecia: Wybór kazań*, ed. Maria Okońska, Mirosława Plaskacz, and Anna Rastawicka (Warszawa: Soli Deo, 1996), 320–21; “Przedziwne drogi Opatrzności Bożej... Podczas ingresu biskupa Jerzego Stroby, ordynariusza szczecińsko-kamieńskiego” (Szczecin, October 8, 1972), mps; Stefan Wyszyński, “Przemówienie Księdza Prymasa z okazji ingresu biskupa szczecińskokamieńskiego,” *Prezbiterium*, nos. 1–2 (1973), 42.

⁹⁶ Jan Paweł II, “Przemówienie papieża Jana Pawła II ogłoszone do pielgrzymów z diecezji szczecińsko-kamieńskiej na Jasnej Górze w dniu 18 VI 1983 r.,” *Prezbiterium*, no. 6 (1983), 169–72.

⁹⁷ Paweł Migdański, “Biskup szczecińsko-kamieński Kazimierz Majdański epigonem polskiej myśli zachodniej,” in *Nad Odrą i Bałtykiem: Myśl zachodnia: ludzie – koncepcje – realizacja do 1989 r.* Ed. Magdalena Semczyszyn, Tomasz Sikorski, and Adam Wątor (Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Szczecinie, 2013), 139–54.

⁹⁸ O tych trzech pracach wspominał łącznie w homilii *Mówią wieki* wygłoszonej w Siekierkach 6 V 1990 r. Kazimierz Majdański (“Mówią wieki,” *Prezbiterium*, nos. 5–6 [1990], 127): „Troja północy stała się ich symbolem, jak nam o tym opowiada wielka pisarka, a ziemia, gromadząc prochy, gromadziła przez wieki słowiańskie nazwy, które zostały zapisane przez uczzonego sprzed wojny; zapisane czy jakby wezwane do apelu”.

⁹⁹ Danuta Koźmian, “Arcybiskup Kazimierz Majdański jako wydawca i redaktor,” in *Arcybiskup prof. dr hab. Kazimierz Majdański: Obrońca życia i mąż stanu*, ed. Kazimierz

To polski papież 25 III 1992 r. bullą *Totus Tuus Poloniae populus* diecezję szczecińsko-kamińską podniósł do godności metropolii z diecezjami: archidiecezją szczecińsko-kamińską, koszalińsko-kołobrzeską i zielonogórsko-gorzowską, dając tym samym stabilizację życia kościelnego na tych ziemiach¹⁰⁰.

Zakończenie

Dzieje ziem nad Odrą i Bałtykiem są skomplikowane i zmienne, w tym szczególnie Pomorza Zachodniego. U początków ich dziejów na całym obszarze od dolnej Łaby aż po Bug panowała wspólnota językowa, której trzon stanowiły plemiona polskie. Ich siłę nie sprostałby żaden inny naród, gdyby niezgoda panująca w naturze Słowian. Stąd też Germanie – jako szczerp zdobywców i przeciwnicy Słowian – nie wahający się pojąć żyzne obszary słowiańskie, za czasów Henryka I Ptasznika zapoczątkowali parcie na wschód.

Niemniej związki Pomorza Zachodniego z Polską świadczą o tym, iż byliśmy tutaj u zarania naszych dziejów. Te związki mocno scementowało chrześcijaństwo, a szczególnie biskupstwo pomorskie/kamińskie, chociaż jego immediacja spowodowała oddalenie się od powiązań z metropolią w Gnieźnie. Dlatego też w przestrzeni kościelnej – protestantyzm, a politycznej – zwrócenie się Jagiellonów na wschód i południe spowodowały osłabienie tych relacji na tyle, że w 2. połowie XVI w. drogi rozeszły się. W 2. połowie XVIII w. na nowo one odżyły. To wówczas mocno wybrzmiała polska myśl zachodnia, niestety zahamowana w dobie rozbiorów, ale na nowo się odrodziła w dzisiejszej dobie, głównie dzięki postawie prymasów Polski kard. Augusta Hłonda i bł. kard. Stefana Wyszyńskiego, który mocno to wyakcentował w Szczecinie, że państwo Polskie i Kościół Polski są znowu tutaj i ten plan Boży jest dzisiaj realizowany.

Z pewnością cennym byłoby ukazanie tego zagadnienia w trudnych czasach dla tych ziem – od upadku biskupstwa kołobrzeskiego (ok. 1007 r.) do misji Ottonowej (1124–1125), a także od upadku biskupstwa kamińskiego (1545 r.) do bulli papieża Piusa VII *De salute animarum* z 16 VII 1821 roku.

Kozłowski and Grzegorz Wejman, Rozprawy i Studia 794 (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2011), 90–92.

¹⁰⁰ “Komunikat Nuncjatury Apostolskiej w Polsce,” *Prezbiterium*, nos. 4–6 (1992), 127–29.

Bibliografia

- Abraham, Władysław. *Organizacja Kościoła w Polsce: Do połowy wieku XII*. 3rd ed. Poznań: Pallottinum, 1962.
- Banaszak, Marian. *O początkach biskupstwa poznańskiego dyskusyjnie*. Seria Kryzysowa. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny, 2002.
- Banaszak, Marian. "Oddani Świętemu Piotrowi: milenium dokumentu 'Dagome iudex'." *Studia Theologica Varsaviensia* 30, no. 1 (1992): 27–36.
- Biskup, Marian. "Pomorze Zachodnie i Wschodnie jako przełom w stosunkach niemiecko-polskich w XIV i XV w." In *Śląsk i Pomorze w historii stosunków polsko-niemieckich w średniowieczu*, 2nd ed., edited by Marian Biskup. Poznań: Instytut Zachodni, 1987.
- Bończa-Bystrzycki, Lech. *Dzieje kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej (X–XX/XXI wiek)*. Koszalin: Wydawnictwo Lech Bończa-Bystrzycki, 2012.
- Breve papieża Piusa XI, Watykan, 21 czerwca 1922 r., Archiwum Parafii pw. św. Jana Chrzciciela w Szczecinie.
- Brunon z Kwerfurtu. *Żywoć pięciu braci męczenników*. Translated by Ewa Szwarzenberg-Czerny. Kraków: Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, 2002.
- Bulla „Episcoporum Poloniae coetus”, Vol. CXLII, N. 10, Archiwum Kancelarii Apostolskiej.
- Dratwa, Bolesław. "Apostolski Wikariat Północny." *Gorzowskie Wiadomości Kościelne* 24, no. 1 (1980): 24–29.
- Drewniak, Bogusław, and Anna Poniatowska. *Polonia szczecińska: (1890–1939)*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1961.
- Dziwulski, Władysław. "Przebieg i metody misji św. Ottona z Bambergu w latach 1124–1128." *Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX*, no. 4 (1974): 38–47.
- Ebonis. *Vita [sancti] Ottonis, episcopi Babenbergensis*. Edited by Jan Wikarjak. Monumenta Poloniae Historica. Seria II 7.2. Warszawa: PWN, 1969.
- Feldman, Józef. *Problem polsko-niemiecki w dziejach*. Pamiętnik Instytutu Śląskiego. Seria II 1. Katowice: [s.n.], 1946.
- Frankiewicz, B. "Historyczne przypomnienia i konfrontacje." *Głos Szczeciński*, September 22–23, 1984.
- Gall Anonim. *Kronika polska*. 6th ed. Edited by Marian Plezia. Translated by Roman Grodecki. Biblioteka Narodowa. Seria 1. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989.
- Gąsiorowski, Antoni, ed. "Międzyrzecz." In *L–Q*. Vol. 3 of *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, 133–48. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 1993.
- Gładysz, Mikołaj. *Zapomniani krzyżowcy: Polska wobec ruchu krucjatowego w XII–XIII wieku*. Warszawa: DiG, 2002.
- Górniak, Marek Robert. "Międzyrzecz." In *Encyklopedia katolicka*, 12:943–44. Lublin: TN KUL, 2008.
- Haller, Józef. *Pamiętniki: Z wyborem dokumentów i zdjęć*. Biblioteka Polska. Seria Czerwona 61. Londyn: Veritas, 1964.
- Heyden, Hellmuth. *Kirchengeschichte Pommerns*. 2nd ed. Köln-Braunsfeld: Müller, 1957.
- Heyden, Hellmuth. *Kirchengeschichte von Pommern*. Vol. 1. Stettin: Fischer & Schmidt, 1937.

- Hasselbach, Karl Friedrich Wilhelm, and Johann Gottfried Ludwig Kosegarten, eds. *Codex Pomeraniae diplomaticus*. Vol. 1. Greifswald: E. A. Koch's Verlagshandlung, Th. Kunike, 1862.
- Herbordus. *Dialogus de vita S. Ottonis episcopi Babenbergensis*. Edited by Jan Wikarjak. Monumenta Poloniae Historica. Seria II 7.3. Warszawa: PWN, 1974.
- Holzapfel, Helmut. "Reinbern, pierwszy biskup Pomorza." In *W 1000-lecie powstania biskupstwa w Kołobrzegu*, edited by Ignacy Jeż, 13–46. Koszalin: Bałtycka Wyższa Szkoła Humanistyczna, 2000.
- Jan Paweł II. "Przemówienie papieża Jana Pawła II wygłoszone do pielgrzymów z diecezji szczecińsko-kamieńskiej na Jasnej Górze w dniu 18 VI 1983 r." *Prezbiterium*, no. 6 (1983): 169–72.
- Jastrzębiec, J.L. [J.L. Popławski]. "Z całej Polski." *Przegląd Wszepolski*, no. 2 (1902): 36–45.
- Józefczyk, Mieczysław. "Translacja bulli *De salute animarum* i dokumentów korygujących granice diecezji warmińskiej w 1861 i 1922 roku." *Studia Elbląskie* 18 (2017): 9–35. Tekst bulli, 12–27.
- Kade, Reinhard, ed. "Brunonis vita quinque fratrum." In *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores*, vol. 15, bk. 2, 709–38. Hannover: Dürrius, 1888.
- Kanapariusz, Jan. *Świętego Wojciecha żywot pierwszy*. Edited and commented by Jadwiga Karwasieńska. Translated by Kazimierz Abgarowicz. Biblioteka Gdańska: Historia. Gdańsk: Słowo/Obraz Terytoria, 2009.
- Kłaflowski, Alfons. *Umowa Poczdamaska z dnia 2 VIII 1945 r.: Podstawy prawne likwidacji skutków wojny polsko-niemieckiej z lat 1939–1945*. Warszawa: Pax, 1985.
- Klempin, Robert. *786–1253: Regesten, Berichtigungen und Ergänzungen zu Hasselbach's und Kosegarten's Codex Pomeraniae diplomaticus*. Vol. 1 of *Pommersches Urkundenbuch*. Stettin: Commission bei Th. von der Rahmer, 1868.
- Kollinger, Karol. *Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego (992–1025)*. Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 2014.
- Kominek, Bolesław. "Wypowiedź podczas obrad 131 Konferencji Episkopatu Polski po ogłoszeniu dekretów Ojca Świętego Pawła VI o polskiej hierarchii kościelnej na Ziemiach Zachodnich." *Gorzowskie Wiadomości Kościelne*, nos. 11–12 (1972): 269–71.
- Klempin, Robert. *786–1253: Regesten, Berichtigungen und Ergänzungen zu Hasselbach's und Kosegarten's Codex Pomeraniae diplomaticus*. Vol. 1 of *Pommersches Urkundenbuch*. Stettin: Commission bei Th. von der Rahmer, 1868.
- "Komunikat Nuncjatury Apostolskiej w Polsce." *Prezbiterium*, nos. 4–6 (1992): 127–29.
- Konieczny, Leon. "Od Reinberna do Ignacego." In *W 1000-lecie powstania biskupstwa w Kołobrzegu*, edited by Ignacy Jeż, 47–209. Koszalin: Bałtycka Wyższa Szkoła Humanistyczna, 2000.
- Kozierowski, Stanisław. *Słupsk, Kołobrzeg, Szczecin, Piła*. Vol. 1 of *Atlas nazw geograficznych Słowiańszczyzny Zachodniej*. Poznań: [s.n.], 1934.
- Kozłowska-Budkowa, Zofia. *Do końca wieku XII*. Vol. 1 of *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej*. Kraków: PAU, 1937.
- Kozłowski, Kazimierz. *Wokół obchodów 1000-lecia Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, edited by Paweł Bartnik and Kazimierz Kozłowski, 405–16. Szczecin: Wydawnictwo Archiwum Państwowego „Dokument”, 2000.
- Kozłowski, Kazimierz, and Grzegorz Wejman. "Zarys związków Pomorza Zachodniego z Polską i dziejów Kościoła katolickiego na tej ziemi (X w. – 1945)." In *Droga Polski*

- i Kościoła na Pomorze Zachodnie: Od X wieku do 1945 r.* Edited by Maria Frankel, 9–53. Szczecin: Ottonianum, 1995.
- Koźmian, Danuta. "Arcybiskup Kazimierz Majdański jako wydawca i redaktor." In *Arcybiskup prof. dr hab. Kazimierz Majdański: Obrońca życia i mąż stanu*, edited by Kazimierz Kozłowski and Grzegorz Wejman, 86–94. Rozprawy i Studia 794. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2011.
- Kronika 10-lecia parafii ordynariatu gorzowskiego, t. 5, nr 144, Historia pierwszego dziesięciolecia parafii Międzyrzecz Wlkp., s. 639, Archiwum Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej w Zielonej Górze.
- Kronika Thietmara*. Translated and commented, with an introduction, by Marian Zygmunt Jedlicki. Biblioteka Tekstów Historycznych 3. Poznań: Instytut Zachodni, 1953.
- Kücken, Ludwig. *Geschichte der Stadt Cammin in Pommern und Beiträge zur Geschichte des Camminer Dom-Capitels*. Cammin: Behrend, 1880.
- Kulak, Teresa. "Jan Ludwik Popławski – twórca polskiej myśli zachodniej przełomu XIX i XX wieku. U źródeł „idei piastowskiej” Narodowej Demokracji." *Sobótka*, no. 1 (1985): 41–54.
- Kumor, Bolesław. *Czasy nowożytnie: Rozłam w chrześcijaństwie zachodnim*. Bk. 5 of *Historia Kościoła*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1984.
- Kumor, Bolesław. "Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)." *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 18 (2020): 289–352. <https://doi.org/10.31743/abmk.6606>.
- Kumor, Bolesław. *Ustrój i organizacja kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1980.
- Kwilecki, Andrzej. *Poznań stolicą Polski Zachodniej: Od kongresu wiedeńskiego do Powstania Wielkopolskiego*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008.
- Labuda, Gerard. *Polska granica zachodnia: Tysiąc lat dziejów politycznych*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1971.
- Leciejewicz, Lech. "Gdzie zostały umieszczone pierwsze siedziby biskupie na Pomorzu?" In *Z dziejów chrześcijaństwa na Pomorzu*, edited by Lisaweta von Zitzewitz, 17–34. Kulice: Akademia Europejska Kulice-Külz, 2001.
- Majdański, Kazimierz. "Mówią wieki." *Prezbiterium*, nos. 5–6 (1990): 124–30.
- Majdański, Kazimierz. "Wstęp." In *Święty Otton z Bambergu*, Bojar-Fijałkowski, Gracjan, 5–8. Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1985.
- Materiały duszpasterskie przed obchodem Milenium Chrzta Polski, lata 1964–1966, WD, nr 2487, Archiwum Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej w Zielonej Górze.
- Migdalski, Paweł. "Biskup szczecińsko-kamieński Kazimierz Majdański epigonem polskiej myśli zachodniej." In *Nad Odrą i Bałtykiem: Myśl zachodnia: ludzie – koncepcje – realizacja do 1989 r.* Edited by Magdalena Semczyszyn, Tomasz Sikorski, and Adam Wątor, 139–54. Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Szczecinie, 2013.
- Migdalski, Paweł. "Bitwa pod *Cidini* w historiografii." In *Cedynia i okolice poprzez wieki*, edited by Paweł Migdalski, 37–64. Chojna: Stowarzyszenie Historyczno-Kulturalne „Terra Incognita”; Szczecin Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego, 2013.
- "Milenium Diecezji Gorzowskiej." *Gorzowskie Wiadomości Kościelne*, nos. 1–2 (1967): 1–39.
- Mitkowski, Józef. "Pięciu Braci Męczenników." *Ecclesiastica*, no. 1 (1997): 251–68.

- Mitkowski, Józef. "Pomorze Zachodnie a Polska." *Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX*, no. 4 (1974): 48–57.
- Mroczo, Marian. *Polska myśl zachodnia 1918–1939: Kształtowanie i upowszechnianie*. Poznań: Instytut Zachodni, 1986.
- Nowacki, Józef. *Początki biskupstwa poznańskiego*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny, 2000.
- Nowak, Andrzej. *1202–1340: Od rozbitcia do nowej Polski*. Vol. 2 of *Dzieje Polski*. Kraków: Biały Kruk, 2015.
- Nowak, Andrzej. *1340–1468: Królestwo zwycięskiego orła*. Vol. 3 of *Dzieje Polski*. Kraków: Biały Kruk, 2017.
- Nowak, Andrzej. *1468–1572: Trudny złoty wiek*. Vol. 4 of *Dzieje Polski*. Kraków: Biały Kruk, 2019.
- Nowak, Andrzej. *1572–1632: Imperium Rzeczypospolitej*. Vol. 5 of *Dzieje Polski*. Kraków: Biały Kruk, 2021.
- Nowak, Andrzej. *1632–1673: Potop i ogień*. Vol. 6 of *Dzieje Polski*. Kraków: Biały Kruk, 2023.
- Nowak, Andrzej. *Do 1202: Skąd nasz ród*. Vol. 1 of *Dzieje Polski*. Kraków: Biały Kruk, 2014.
- Nowogrodzki, Stanisław. "Walka o biskupstwo kamińskie za Kazimierza Wielkiego." *Jantar* 2, no. 4(8) (1938): 207–18.
- Okoń, Marek. "Granice średniowiecznej diecezji kamińskiej." *Roczniki Humanistyczne* 35, no. 2 (1987): 41–59.
- Petersohn, Jürgen. "Die räumliche Entwicklung des Bistums Kammin." *Baltische Studien: Neue Folge* 57 (1971): 7–25.
- Pietrzak, Jerzy. *Pełnia prymasostwa: Ostatnie lata prymasa Polski kardynała Augusta Hlonda 1945/1948*. Vol. 2. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2009.
- Pismo komendanta regimentu do gen. von Borcke z kwietnia 1722 r., AKS, sygn. I/75, s. 25, Archiwum Państwowe w Szczecinie.
- Pius Pp. XII. "Epistula Ad E.mum P.D. Augustum Tit. S. Mariae de Pace S.R.E. Presbyterum Cardinalem Hlond, Archiepiscopum Gnesnensem et Posnaniensem Ceterosque Poloniae Archiepiscopos, Episcopos locorumque Ordinarios." *Acta Apostolicae Sedis* 40 (1948): 324–28.
- Prokop, Krzysztof Rafał. *Biskupi zachodniopomorscy (X–XX w.)*. Koszalin: nakł. własny, 2003.
- Protokół z posiedzenia Egzekutywy KW PPR – Szczecinie z 27 V 1948 r., KW PPR, sygn. 1/IV/3, k. 87, Archiwum Państwowe w Szczecinie.
- "Przedziwne drogi Opatrzności Bożej... Podczas ingresu biskupa Jerzego Stroby, ordynariusza szczecińsko-kamińskiego." Szczecin, October 8, 1972. (mps).
- Rasmus, Artur, and Jerzy Podrański. "Kościół farny w Szczecinie." In *Bazylika św. Jana Chrzciciela w Szczecinie*, edited by Aleksander Ziejewski, 53–74. Szczecin: Wydawnictwo KAdruk, 2015.
- Rymar, Edward. *Biskupi – mnisi – reformatorzy: Studia z dziejów diecezji kamińskiej*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2002.
- Rymut, Kazimierz, ed. *Mq–N*. Vol. 7 of *Nazwy miejscowe Polski: Historia – Pochodzenie – Zmiany*. Wydawnictwo Pandit, 2007.
- Salmonowicz, Stanisław. *Prusy: Dzieje państwa i społeczeństwa*. 2nd ed. Warszawa: Książka i Wiedza, 2011.
- Semczyszyn, Magdalena, Tomasz Sikorski, and Adam Wątor, eds. *Nad Odrą i Bałtykiem: Myśl zachodnia: ludzie – koncepcje – realizacja do 1989 r.* Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Szczecinie, 2013.

- Sikorski, Dariusz Andrzej. *Kościół w Polsce za Mieszka I i Bolesława Chrobrego: Rozważania nad granicami poznania historycznego*. 2nd ed. Historia 216. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2013.
- Sikorski, Dariusz Andrzej. *Organizacja wczesnego polskiego Kościoła w pierwszej monarchii piastowskiej. Niektóre problemy badawcze*. In *Chrzest Mieszka I i chrystianizacja państwa Piastów*, edited by Józef Dobosz, Marzena Matla, and Jerzy Strzelczyk, 199–220. Poznań, 2017.
- Spors, Józef. *Podziały administracyjne Pomorza Gdańskiego i Sławiensko-Słupskiego od XII do początku XIV w.* Słupsk: Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Pobrzeże”, 1983.
- Staszic, Stanisław. *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego*. 2nd ed. Edited, with an introduction, by Stefan Czarnowski. Biblioteka Narodowa. Seria I 90. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1952.
- Stolica Apostolska dla diecezji, Bulla „Episcoporum Poloniae coetus”, Archiwum Kurii Metropolitalnej w Szczecinie.
- Strauchold, Grzegorz. *Mysł zachodnia i jej realizacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1957*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003.
- Stróżyński, Jacek, and Edmund Glaza. *Historia Nagrody im. Księdza dr. Bolesława Domańskiego*. Szczecin: Katolickie Stowarzyszenie „Civitas Christiana”. Oddział Zachodniopomorski, 2009.
- Sułkowska-Kuraś, Irena, and Stanisław Kuraś, eds. *Bullarium Poloniae*. Vol. 1. Romae: École Française de Rome, 1982.
- Śląski, Kazimierz, and Benedykt Zientara. *Do roku 1466*. Vol. 1, bk. 2 of *Historia Pomorza*, 2nd ed., edited by Gerard Labuda. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1972.
- Śrutwa, Jan. “Diecezje Pomorza Zachodniego (diecezja wolińska a później kamieńska) między związkami z Gnieznem, Magdeburgiem i bezpośrednią zależnością od Stolicy Apostolskiej.” *Szczecińskie Studia Kościelne*, no. 2 (1991): 31–40.
- Tüchle, Hermann, and C. A. Bouman. *1500–1715*. Vol. 3 of *Historia Kościoła*, translated by Jerzy Piesiewicz. Warszawa: Pax, 1986.
- “Układ między Rzeczpospolitą Polską a Niemiecką Republiką Demokratyczną o wytyczeniu ustalonej i istniejącej polsko-niemieckiej granicy państwowej, podpisany w Zgorzelcu dnia 6 lipca 1950 r. (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 28 października 1950 r.)” *Dz.U.* 1951 nr 14 poz. 106.
- “Układ między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec o podstawach normalizacji ich wzajemnych stosunków, podpisany w Warszawie dnia 7 grudnia 1970 r.” *Dz.U.* 1972 nr 24 poz. 168.
- Urbańczyk, Przemysław. *Mieszko Pierwszy Tajemniczy*. Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012.
- Walicki, Jan. *Przynależność metropolitalna biskupstwa kamieńskiego i lubuskiego na tle rywalizacji Magdeburga i Gniezna*. Rozprawy Doktorskie, Magisterskie i Seminaryjne. Katolicki Uniwersytet Lubelski 12. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1960.
- Wejman, Grzegorz. *Biskup Otton z Bambergu w przestrzeni pomorskiego Kościoła*. Rozprawy i Studia. Uniwersytet Szczeciński 1193. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2021.
- Wikarjak, Jan, ed. *Sancti Ottonis Episcopi Babenbergensis Vita Priefligensis*. Monumenta Poloniae Historica. Seria II 7.1. Warszawa: PWN, 1966.

- Wiśniowski, Eugeniusz. "Losy katolicyzmu na Pomorzu Zachodnim od czasów reformacji do II wojny światowej." *Prezbiterium*, nos. 9–11 (1974): 69–77.
- Wrzesiński, Wojciech. *Warmia i Mazury w polskiej myśli politycznej 1864–1945*. Olsztyn: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984.
- Wyszyński, Stefan. *Na szlaku Tysiąclecia: Wybór kazań*. Edited by Maria Okońska, Mirosława Plaskacz, and Anna Rastawicka. Warszawa: Soli Deo, 1996.
- Wyszyński, Stefan. "Przemówienie Księdza Prymasa z okazji ingresu biskupa szczecińsko-kamińskiego." *Prezbiterium*, nos. 1–2 (1973): 41–44.
- Zientara, Benedykt. "Polityczne i kościelne związki Pomorza Zachodniego z Polską za Bolesława Krzywoustego." *Przegląd Historyczny* 61, no. 2 (1970): 192–232.
- Zientara, Benedykt. "Rozdrobnienie feudalne (1295–1464)." In *Historia Pomorza*, edited by Gerard Labuda, vol. 1, bk. 2, 168–326. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1969.
- Zientara, Benedykt. *Szkice szczecińskie X–XVIII w.* Warszawa: Wiedza Powszechna, 1958.
- Żaryn, Jan. *Kościół a władza w Polsce: (1945–1950)*. Warszawa: DiG, 1997.

GRZEGORZ WEJMAN (KS. DR HAB.) – profesor Uniwersytetu Szczecińskiego, Instytut Nauk Teologicznych, Katedra Teologii Biblijnej i Historii Kościoła. Zajmuje się historią Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i Środkowym Nadodrzu. Jest autorem licznych artykułów oraz monografii. Ostatnio opublikował *Biskup Otton z Bambergu w przestrzeni pomorskiego Kościoła* (Szczecin 2021).